

sosyoloji notları

e-ISSN: 2618-5903

Haziran/June 2020

Cilt/Volume: 4 - Sayı/Issue: 1

sosyoloji notları

Haziran/June 2020

Cilt/Volume: 4 - Sayı/Issue: 1

e-ISSN
2618-5903

İmtiyaz Sahibi / Owner

Cihad Özsöz

Editörler / Editors

Cem Koray Olgun

Cihad Özsöz

İsa Demir

Danışma Kurulu / Advisory Board

(Alfabetik Sırayla / In Alphabetical Order)

Doç. Dr. Aslıhan Ögün Boyacıoğlu, Hacettepe Üniversitesi
Dr. Çağdaş Ceyhan, Anadolu Üniversitesi
Dr. Çiğdem Manap Kırmızıgül, Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Emre Gökalp, Anadolu Üniversitesi
Dr. Emre Öztürk, Bakırçay Üniversitesi
Dr. Erhan Akarçay, Anadolu Üniversitesi
Dr. Fatih Kahraman, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Dr. Ferhat Arık, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Doç. Dr. Gülbin Özdamar Akarçay, Anadolu Üniversitesi
Dr. Gülşen Çakıl Dinçer, Adıyaman Üniversitesi
Dr. İlknur Hacısofuoğlu, Gedik Üniversitesi
Dr. Levent Taş, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Dr. Mehmet Çakır, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Dr. Mevlüt Yılmaz, Fırat Üniversitesi
Dr. Mine Karakuş Yetkin, Anadolu Üniversitesi
Dr. Muhammet Fırat, Fırat Üniversitesi
Dr. Murat Çelik, Ege Üniversitesi

Doç. Dr. Mustafa Altunoğlu, Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Nadir Suğur, Anadolu Üniversitesi
Dr. Nalan Ova, Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Nurşen Adak, Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Oğuz Işık, Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Ömer Faik Anlı, Ankara Üniversitesi
Dr. Özlem Kahya Nizam, Süleyman Demirel Üniversitesi
Dr. Öznur Yaşar, Namık Kemal Üniversitesi
Dr. Rukiye Çelik, Süleyman Demirel Üniversitesi
Dr. Saim Can Beritan, Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Dr. Selda Adiloğlu, Bursa Teknik Üniversitesi
Dr. Şevket Ercan Kızılay, Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Veysel Bozkurt, İstanbul Üniversitesi
Dr. Zehra Yılmaz, Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Zeynep Kurnaz, Karabük Üniversitesi
Dr. Zuhale Güler, Abant İzzet Baysal Üniversitesi

sosyoloji notları bağımsız, ulusal ve hakemli ve bir e-dergidir.
Yılda iki kez, Haziran ve Aralık aylarında yayımlanır.

sosyoloji notları is an independent, national and peer-reviewed e-journal.
It is published twice a year in June and December.

BU SAYININ HAKEM KURULU / REVIEWERS OF CURRENT ISSUE

(Alfabetik Sırayla / In Alphabetical Order)

Dr. ığdem Manap Kırmızığül, Süleyman Demirel Üniversitesi

Dr. Fatih Kahraman, Katip Çelebi Üniversitesi

Dr. Özlem Kahya Nizam, Süleyman Demirel Üniversitesi

Dr. Öznur Yaşar, Namık Kemal Üniversitesi

Redaksiyon / Proofreading

Editörler Kurulu

Onur İşci

İngilizce Redaksiyon / English Proofreading

Fatih Özsöz

Sekreteryaya / Secretariat

Ali Mahmud elenk

Hüseyin Bilal Kuş

Murat Keser

İletişim / Contact

dergipark.gov.tr/sosnot

sosyolojinotlari@gmail.com

Teknik Destek / Technical Support

Cihad Özsöz, cozsoz@gmail.com

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

EDİTÖRLERDEN

FROM THE EDITORS

1

YILDIRIM ERBAŞ

SİYASİ DÖNÜŞÜMLER İLE ENTELEKTÜEL HAREKETLERİN

İLİŞKİSİ ÜZERİNE: BİRİKİM DERGİSİ ÖRNEĞİ

ON THE RELATIONSHIP BETWEEN POLITICAL TRANSFORMATIONS AND

INTELLECTUAL MOVEMENTS: THE EXAMPLE OF BİRİKİM REVIEW

2-15

MERİÇ KÜKRER

ANTROPOLOJİDE PARADİGMA DEĞİŞİMİ: METİNSELLİĞE DÖNÜŞ VE EDEBİYAT

PARADIGM SHIFT IN ANTHROPOLOGY: LITERARY TURN AND LITERATURE

16-32

EDİTÖRLERDEN

sosyoloji notları dergisi olarak 2020 yılındaki ilk sayımızı sizlerle paylaşmaktan büyük mutluluk duyuyoruz. İçeriği incelediğinizde bu sayımızda yalnızca iki makaleye yer verebildiğimizi göreceksiniz. Bu durum zor makale beğenen bir dergi olmamızdan değil az sayıda yazarın dergimizi tercih etmesinden kaynaklandı. Bir derginin tercih edilmesi/edilmemesi birçok açıdan değerlendirilebilir. İşin bizi ilgilendiren kısmı Dergipark ve sosyal medya üzerinden yeteri kadar yazı çağrısı yapmamış olmamız. Bizden bağımsız olan nedenin ise dijital ortamda dergi çıkartmayı kolaylaştıran bu faydalı platformların dergi sayısında patlamaya yol açması olduğunu söyleyebiliriz. Bu durumu da farklı açılardan değerlendirmek mümkün. Özellikle belli dizinlerde taranma kaygısıyla belli biçimsel ve etik kurallara dikkat edildiğini görebiliyoruz. Ancak niceliğin arttığı her yerde olduğu gibi niteliğin bir kenara bırakıldığı durumlar da söz konusu olabiliyor.

Elbette bizden daha çok tercih edildiğini düşündüğümüz dergilerle bir kıyas yapma niyetinde değiliz. Burada tartışılması gereken temel konu akademik alanın görünen yüzü olan bu mecraların bir rekabetin (ya da bir savaşın) alanı olarak görülmeye başlanması. Buradaki rekabet performans puanı, akademik teşvik ve akademik unvan için gereken şartları sağlamaya imkân tanıyan dergilerin bir adım öne geçmesini sağlıyor. Bu dergileri yayımlayan kişi ve kuruluşlar bu rekabeti, örneğin “doçentlik şartlarına uygun” ibaresini öne çıkararak, daha da kızıştırıyorlar. Bu durum aslında yayıncılık alanına doğru genişletebileceğimiz bir durumun dergiler alanındaki tezahüründen ibaret. Tüm bunlar gerekli ekonomik şartları sağlayan her makalenin/yazarın/derginin makbul olduğu bir akademik ortam yaratıyor. Bu tartışmayı, bir parçası olduğumuz bu alanı ve alandakileri yargılamaktan ziyade üzerine sorular sorabilmek niyetiyle açtık. Bizler birer öğrenci ve **sosyoloji notları** da bir öğrenci dergisiyken, Altamira, Panopticon ve Özne dergilerini yayımlayan dostlarımızla beraber paydaşı olduğumuz Sosyal Bilimler Dergileri Platformu’nda bu konularda sık sık dertleşiyorduk. Öğrencilik (resmî olarak) geride kaldıktan sonra işin bu tarafını tartışmaya kimsenin vakti ya da enerjisi kalmadı. Bu da bir özleştirici olsun.

İlerleyen sayılarımızda bu alanın da değerlendirildiği, buradaki rekabetin neden olduğu yıkımı masaya yatıran çalışmalara yer verme ümidiyle...

sosyoloji notları

SİYASİ DÖNÜŞÜMLER İLE ENTELEKTÜEL HAREKETLERİN İLİŞKİSİ ÜZERİNE: BİRİKİM DERGİSİ ÖRNEĞİ¹

ON THE RELATIONSHIP BETWEEN POLITICAL TRANSFORMATIONS AND INTELLECTUAL MOVEMENTS: THE EXAMPLE OF BİRİKİM REVIEW

Yıldırım ERBAŞ²

ÖZET

Siyasi yapıdaki dönüşümler siyasi düşünce üzerinde ciddi etkilerde bulunabilir. Siyasi bir entelektüel hareket yeni bir siyasi düzende kendi düşüncelerini revize etmek durumunda kalabilir. Aksi takdirde geçerliliğini ve anlamını kaybedebilir ve unutulma gerçeğiyle karşı karşıya kalabilir. Bu çalışma *Birikim* dergisinin iki dönemi arasındaki sürekliliklerden ziyade kopuşlara odaklanmaktadır. Böylece siyasi dönüşümlerin entelektüel hareketler üzerinde yarattığı etkiyi örnek bir olay üzerinden göstermek de mümkün hale gelebilecektir.

Anahtar Kelimeler: Sosyalizm, Entelektüeller, *Birikim* Dergisi, Murat Belge, Ömer Laçiner

ABSTRACT

Political transformations can have serious effects on political thought. A political intellectual movement may have to revise its own thoughts in a new political order. Otherwise, it may lose its validity and meaning and face the reality of being forgotten. This study focuses on breaks in ideas on socialism rather than continuities between the two periods of *Birikim* review. Thus, it will be possible to show the effect of political transformations on intellectual movements through a case study.

Keywords: Socialism, Intellectuals, *Birikim* Review, Murat Belge, Ömer Laçiner

---

¹ Bu makale giriş ve sonuç bölümleri dışında doktora çalışmamın (Erbaş, 2014) bir kısmındaki içeriğin yeniden düzenlenmesi suretiyle hazırlanmıştır.

² Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Rumeli Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, yildirim.eras@rumeli.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8835-5532.

GİRİŞ

Siyasi yapıdaki dönüşümler siyasi düşünce üzerinde ciddi etkilerde bulunabilir. Siyasi bir fikir hareketi/entelektüel hareket yeni bir siyasi düzende kendi düşüncelerini revize etmek durumunda kalabilir. Aksi takdirde geçerliliğini ve anlamını kaybedebilir ve unutulma gerçeğiyle karşı karşıya kalabilir. Birçok sosyalist entelektüelin 1980 sonrasında tarihsel çalışmaların konusu haline gelmelerini bu tür siyasi dönüşümlerle, bu dönüşümler karşısında anakronik kalmalarıyla açıklamak mümkündür.³ Dolayısıyla bu tür dönemler arasındaki geçişe şahitlik eden entelektüellerin ya da entelektüel mecraların etkililiklerini sürdürülebilmek için fikirlerinde çeşitli revizyonlar yapmaları kaçınılmaz görünmektedir. Entelektüeller, özellikle, kendi varlık gerekçelerini ve etkililiklerini belirli bir siyasi yapının analizine veya siyasi harekete bağlamışlarsa bu yapı ve hareketin ortadan kalkması ya da etkisinin azalması oranında analizlerini yenilemeleri beklenebilir. Siyasi ve toplumsal pratiğin değişmesi bu pratiğin teorik analizinde de değişimleri zorunlu kılacaktır.

1980 yılından itibaren Marksizmin/sosyalizmin varlık gerekçelerini tartışmalı hale getiren siyasi gelişmelerin gerçekleştiği malumdur. Sosyalist devletler ortadan kalkmaya başlamış ve iktisadi ve siyasi liberalizm zaferini ilan edecek ölçüde hegemonik hale gelmiştir. Ayrıca Türkiye’de 1980’de gerçekleşen askeri darbe sosyalist hareketin sönümlenmesine yol açmıştır. 1980 öncesinde yayın hayatına başlamış sosyalist bir dergi olan *Birikim*’in bu koşullar içerisinde 1989’da yayın hayatına yeniden başlaması ve bugüne kadar (2020) yayın hayatına devam edebilmesi araştırılmaya değer bir durumdur.

Birikim dergisi yazarlarının 1989’dan sonraki yazılarına aşına olanlar 1975-1980 yılları arasındaki *Birikim*’in ilk yayın dönemini incelediklerinde farklı bir manzarayla karşılaşacaklardır. Bu ilk döneminde *Birikim* dergisi, kendisini Marksist-Leninist bir ekol içinde tanımlar. Hâlbuki ikinci döneminde *Birikim* dergisini eleştirel teori geleneği içerisine dâhil etmek mümkündür. Burada ilginç olan *Birikim* hakkında yazılmış iki makalede bu durumun önemli ölçüde göz ardı edilerek daha çok iki dönem arasındaki süreklilikler üzerinde durulmuş olmasıdır (Argın, 2008 ve Türk, 2010)⁴. *Birikim*’in kurucu yazarları da iki dönem arasındaki süreklilikleri özellikle vurgulama eğilimi içerisindedirler. Sosyalist bir derginin, varlık nedenlerini sorunsallaştıran toplumsal ve siyasal değişimler karşısında hayatiyetini sürdürebilmesi kuşkusuz her iki dönemdeki süreklilik unsurlarıyla açıklanabilir. Ancak

³ Sosyalist düşünce ve hareket içinde fikirleriyle ve eylemci yönüyle bir dönem oldukça etkili bir pozisyonda yer alan Mihri Belli bu konuda örnek gösterilebilir. Bkz. Atılğan, 2008.

⁴ Bahsi geçen iki yazarın da *Birikim* dergisi ve onunla ilişkili *Birikim ve İletişim Yayınları*’nda kitaplarının yayınlanmış olduğunu hatırlatmak gerekir. Başka bir deyişle, bu iki ismi de *Birikim* yazarı olarak görmek gerekir.

değişimin de göz ardı edilemeyecek ölçüde olduğunu belirtmek gerekir ve bunun açıklanması elzemdir.

Bu çalışma *Birikim* dergisinin iki dönemi arasındaki sürekliliklerden ziyade kopuşlara ve kopuşların sürekliliklerle birlikte nasıl açıklanması gerektiğine odaklanmaktadır. Böylece siyasi dönüşümlerin entelektüel hareketler üzerinde yarattığı etkiyi bir örnek olay üzerinden göstermek de mümkün hale gelebilecektir.

BİR ENTELEKTÜEL PLATFORM OLMA İSTEĞİ

Birikim, Türk solunun birçok fraksiyona ayrıldığı ve bu ayrılışın özellikle Sovyet-Çin kutuplaşmasında alınacak tavra göre belirlendiği bir ortamda, THKP-C geleneği içerisinde bulunmuş iki ismin -Murat Belge ve Ömer Laçiner- öncülüğünde Mart 1975'te kurulmuş sosyalist bir dergidir.⁵ 1975-1980 yılları arasında 61 sayı çıkaran dergi İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı kararıyla 1980 yılında durdurulmuştur. *Birikim*, Mayıs 1989'da yeniden yayın hayatına başlamış olup, 2020 Mayıs ayı itibariyle 372. sayısına ulaşmıştır.

Birikim'in çıkış amacı solun parçalanmış yapısının -ki bu, sol içinde önemli bir kriz belirtisidir- nedenlerini tespit etmek ve çözüm önerileri getirilecek bir platform oluşturmaktır. Türk solunun içinde bulunduğu kriz ise sosyalizmin uluslararası krizinden bağımsız ele alınamaz (*Birikim*, 1975b). Belge, *New Left Review* tarzı bir dergi yaratmak amacıyla ortaya çıktıklarını ifade ediyor.

---

⁵ *Birikim – Aylık Sosyalist Kültür Dergisi*, Mart 1975'te ilk sayısını çıkarır. Kurucuları: Murat Belge, Ömer Laçiner, Can Yücel, Onat Kutlar ve Yavuz Çizmeci'dir. *Birikim* iki temel isminin -Ömer Laçiner ve Murat Belge- dolaylı yoldan da olsa tanışmaları ve bir dergi fikrinin doğması THKP-C davası nedeniyle buldukları hapisane ortamında gerçekleşecektir. Belge bu durumu şu sözlerle özetler. "1972'de hapisaneye girdik. İşte bütün bu THKP-C ekibi orada... Ben Ömer Laçiner ile tanıştım ama dava başlarken onun abisi Mustafa Laçiner ile zaten hapisanede aynı koşu kalyordum. Ömer ile biz tanıştığımızda zaten hemen birbirimizi sevdik ve aramızda düşünsel bir yakınlık olduğunu gördük. Düşünsel yakınlık derken aynı şeyleri düşünüyoruz anlamında bir şey demiyorum; aslında bayağı da farklı şeyler düşünüyorduk ama düşünce ile kurduğumuz ilişki benzer bir ilişkiydi. O sırada ben daha başka insanlarla da bunu hapisanede konuşmuştum. Mesela Yılmaz Güney de o aşamada dergi yazı kurulunda düşündüğüm o insanlardan biriydi, birde Yavuz Çizmeci vardı. O, zaten yayın kurulunda yer aldı da bir süre için. Can Yücel gibi, benim eski arkadaşlarım, beraber iş de yaptığım adamlar, onlarla konuştuk böylece *Birikim*'i 1975'te yayınlamaya başladık." Bkz. Belge, 2005, s. 141). Yavuz Çizmeci, Onat Kutlar ve Can Yücel, ilk iki isim başlangıç aşamalarında olmak üzere, zamanla dergiden uzaklaşacaklardır. Belge, Laçiner dışındaki isimlerle çok fazla ortak paydası olmadığını söyleyecektir (Belge, 2005 s. 148). Zaten *Birikim*'in 1975-1980 arası döneminde yayımlanan yazıların ağırlıklı kısmı Belge ve Laçiner tarafında yazılacaktır. "Beş yıllık yayım sürecinde 125 Türk yazarın yazısının yayımlandığı *Birikim* dergisinde sürekli yazar olarak, 39 yazıyla dergi Yayın Yönetmeni Murat Belge ve 29 yazıyla Yazı İşleri Sorumlusu Ömer Laçiner, 13 yazısıyla (ki bunların çoğu şiiirdir) dergi kurucularından Can Yücel'i saymak mümkündür. Beş yıllık yayım sürecinde 125 Türk yazar, 85 de yabancı olmak üzere 210 kişinin yazısı, makale, şiir veya söyleşi olarak dergide yayımlanmıştır. Bunlara 45. sayıdan sonra aktüaliteye verilen öncelik nedeniyle uluslararası olaylar ile ilgili dergide yer verilen haber ve haber analizlerin yazarlarını da eklemek gerekmektedir. Bu tablo dergi yazar profilini çıkarmaya imkân vermemekle beraber, ileride bir başlık altında üzerinde durulacaktır" (Aydeniz, 2005, s. 94). Laçiner ve Belge bu yazıların yanı sıra *Birikim* imzalı yazıların da yazarlarıdır. *Birikim* kurucuları-özellikle Laçiner- THKP-C ile olan ilişkilerini de zaman zaman değerlendireceklerdir (Laçiner, 1976; 1977b; 1998).

“1969-70 arasında İngiltere’ye gittiğimiz zaman *New Left Review* dergisini tanıdım orada ve 1970’de döndüğümde onun bir benzerinin Türkiye’de de olmasına iyice kafama koymuştum. Bunun için de daha 12 Mart dönemi olmadan önce benim kafamda bu dergi tasarısı yavaş yavaş oluşuyordu. Tabii bu ortodoks sol olmayan, anti-Stalinist bir dergi olmak üzere kafamda oluşuyordu. Ve genel olarak 1967–70 arasındaki yılları İngiltere’de geçirirken okuduğum kitaplar, tanıdığım Marksistler falan... Bunların hiçbiri Türkiye’de bilinmiyordu. Türkiye’de ki Marksist teorik tartışmanın alanını Batı’dan insanları çevirerek ve tanıtarak genişletmek gerekir diye düşünüyordum” (Belge, 2005, s. 141).

Türkiye’de solun temel sorunlarından birinin “sosyalist mücadelenin ve sosyalist teorinin seviyesinin düşüklüğü” ve “bilgi eksikliği” olduğu tespitinden yola çıkan *Birikim* bahsi geçen eksiklikleri gidermek adına, tıpkı *New Left Review* gibi, Marksizmin farklı - “ortodoks olmayan”- isimlerine dergide yer verecektir (Belge, 2010, s. 11).⁶ Solun Türkiye’de ve dünyada bir kriz içinde olduğu ve Türkiye’deki sol hareketin solun temel kaynaklarına ulaşma konusunda yetersiz olduğunu tespit eden *Birikim* dergisi, çözüm olarak herhangi bir hazır cevap sunmamayı ve derginin çözüm adına tartışmaların yapılacağı bir tür platform olarak kalmasını amaç edinecektir (*Birikim*, 1975b, s. 6).

Birikim’in hazır çözüm önerileri getirecek bir kadro dergisi olmaktan ziyade bir platform olma isteği iki nedene dayandırılabilir. Birincisi, solun parçalanmışlığına bir çözüm bulmak adına farklı görüşlerden insanları bir araya getirecek bir tartışma ortamı yaratmaktır. İkincisi ise bizatihi düşüncenin kendisini siyasal pratikten özerk bir uğraşı -pratik- olarak ayırt edecek bir mecra/muhit yaratmaktır. *Birikim*’in Türk soluna yönelik temel şikâyetlerinden biri, düşüncenin/teorinin siyasal mücadelenin bir tür aracına dönüştürülmesidir.⁷ Düşüncenin özerkliğine verilen bu önemin, 1989’da başlayan ikinci yayım döneminde de *Birikim*’in ayırt edici bir özelliği olması amaçlanmıştır. Tanıl Bora bu tavrı şöyle ifade etmektedir: “*Birikim* [...] bir grup veya çevre dergisi de değil. Evet, sürekli yazarlar var ve bunlar bir muhit teşkil ediyorlar; fakat dergi, belirli bir misyon doğrultusunda, belirli bir hedefe yönelik örgütlü bir faaliyetin parçası, kolu-bacağı değil. Bir bakıma, misyon ve hedef, derginin kendisi. Derginin kendisi; yani, sosyalist/sol bir konumdan yaratıcı, özgün, zengin, yerli bir tartışmayı tahrik ve teşvik etmenin kendisi...” (Bora, 1997, s. 57).

⁶ Luis Althusser, Roland Barthes, Walter Benjamin, Claude Levi Strauss, Ernesto Laclau, Michel Foucault, Seyla Benhabib, Eric J. Hobsbawn, Arghiri Emmanuel bu isimler arasındadır. Ayrıca *Birikim* 1980’de kapandığında bir eleştirel teori sayısı hazırlığı yapmaktadır.

⁷ *Birikim*’in Türk solunun genel bir değerlendirmesini sunduğu *Birikim* imzalı şu yazıya bakılabilir: *Birikim*, 1978b.

Birikim'in bir kadro dergisi olmaması, farklı düşünsel ve siyasi ekollerden isimlerin yazabildiği bir “nefes alma imkânı” sunması, dikkat çekilen bir yönü olacaktır.⁸ *Birikim*'de - Belge'nin Laçiner ile olan ortak yönlerine değindiği sırada ifade ettiği gibi- “düşünceyle kurulan ilişki”nin öncelikli bir mesele olarak öne çıkması söz konusudur (Belge, 2010, s. 141-2). Farklı mecralardan entelektüellerin de yazılarıyla *Birikim*'deki tartışmalara katılabildiği görülebilmektedir.⁹ Bu çerçevede, *Birikim*, Türkiye'nin önemli meseleleri –İslam, Kemalizm, Kürt sorunu gibi- hakkında farklı mecralardan entelektüel ve akademisyenlerin katılabildiği tartışmalara zemin oluşturabilmiştir.¹⁰ Bunun dışında dünya gündemindeki tartışmaları - özellikle postmodernizm- Türkiye'nin gündemine taşıma gibi bir işlevi de yüklenmiştir.

BİRİKİM VE ELEŞTİREL TEORİ

Birikim'in sol içi tartışmalarda da niyetlendiği bu yaklaşım tarzının Marksizmin teorik bir açıklama modeli olarak yeterliliğine karşı bir kuşkunun varlığına işaret edebileceği varsayılabilir. Belge, “Ben hiçbir zaman Marksizmi tek başına, başka hiçbir düşünce biçiminden yararlanmadan dünyanın bütün sorunlarını çözecektir biçiminde bir düşünce olarak algılamadım” (Belge, 2010, s. 146) demektedir. Bu ifadeden yola çıkarak, ilk yayın döneminde de *Birikim*'i eleştirel teori/Batı Marksizmi geleneği içerisinde değerlendirmek mümkün hale gelebilir. Eleştirel teorinin ya da Batı Marksizminin belirleyici özelliği, teori ve pratik arasındaki ilişkiyi yeniden gündeme getirmek ve özellikle teori üzerinde odaklanmaktır. Eleştirel teoride belirleyici unsur, Lenin, Stalin, Kautsky gibi isimlerin temsil ettiği, “reel” sosyalizm deneyimini olumlu anlamda merkeze alan klasik/ortodoks Marksizmin birçok kavram, yöntem ve strateji anlayışından vazgeçilmiş olması ve daha da önemlisi pratiğe yani

⁸ *Birikim* dergisi yazarlarından H. Bahadır Türk “*Birikim*, Türkiye gibi, özellikle de siyasi nitelikli dergilerin kısa ömürlü olduğu bir ülkede, çeyrek asrı geride bırakırken farklı kuşaktan ve farklı çizgilerden entelektüeller için ‘bir nefes alma imkânı’ olmuştur” demektedir (Türk, 2010, s. 128). Diğer bir dergi yazarı Ahmet Çiğdem de, *Birikim* hakkında benzer bir noktaya dikkat çekiyor: (Çiğdem, 1997, s.105-106).

⁹ *Birikim*'in bu tavrını “dışarıdan” takdir eden örnekler için bkz. Alkan, A. T. 1997; Arslan, 1997 ve Bulaç, 1997.

¹⁰ Türkiye'deki siyasi kültür hakkındaki yazılar bu açıdan *Birikim*'in üzerinde odaklandığı konuların başında gelecektir. Temsil edici nitelikte örnek yazılar için bkz. Kıvanç, 1997; İnsel, 1990; Bora, 2007. Türk siyasi yapısına ve siyasi kültürüne artan ilginin nedenini Laçiner şöyle gerekçelendiriyor: “*Birikim*, daha ilk çıkışında, sosyalizmin teorik sorunlarını ele almayı asli uğraşı saymakla birlikte Türkiye'nin genel siyasal düşünce ve kültür dünyasının sorunlarıyla da ilgileneceğini özellikle belirtmişti. Ancak şunu da ifade etmeliyiz ki; başlangıçta bu iki alanın sorunlarının örtüştüğü noktaların sınırlı olduğunu, dolayısıyla apayrı düzeyler olup, farklı bilgi ve analiz biçimlerini gerektirdiğini düşünmekte idik. İtiraf edelim ki; bu gözlem ve deneylerimiz sonucu olan bir tespit değil, sosyalist bir birey ve hareket olmanın, yerleşik, geleneksel, egemen/resmi siyasal-toplumsal düşünüş biçim(ler)inden ve bunların türevi olan ideolojilerden bir ‘kopuş’/aşma ile teşekkül etmiş bir seçim-duruş olduğuna ilişkin bir ön kabulün gereği idi [...] Oysa, zamanla görmek zorunda kalacaktık ki; genel olarak uluslararası sosyalist hareketin ana mecrasını oluşturan akımlar sınıflı toplum biçimleri –özel olarak kapitalizm- içinde hayat bulmuş düşünme kalıplarından, ideoloji öğelerinden sandığımız ölçüde uzak olmadığı gibi; özellikle Türkiye'deki sosyalist hareket, buna ilaveten, bu ülkenin özgül bir arkaizmle malul siyasal kültürünün birçok ögesini içselleştirmiş olmaktan rahatsız bile değildi” (Laçiner, 2005, s. 21-22).

“devrim”e ilişkin şüphelerin ortaya çıkmasıdır. Bunun yanı sıra Marx’ı farklı filozoflarla, özellikle de Hegel’le okumak ve yine Marksist olmayan yaklaşımlarla ilişkilendirmek eleştirel teorinin diğer ayırt edici özelliklerinden biridir. Kısacası eleştirel teoride Marksizmin kendisi sorunsallaştırılmaktadır.

Ancak *Birikim*’i, ilk dönemi dikkate alındığında, eleştirel teori geleneği içerisinde değerlendirmek mümkün görünmemektedir. *Birikim*, -sonradan yapılan değerlendirmelerin aksine - ilk yayın döneminde, kendisini eleştirel teori içinde konumlamaktan ziyade –ki bu reel sosyalizm deneyimine karşı kendini dışarıda konumlamak anlamına da gelir-, öncelikli olarak, reel sosyalizmin içerden bir eleştirisi olarak sunmaktadır. *Birikim*’de Marx’ı ve Marksizmi, bunları dışsal teorilerle ele almaktan ziyade, bir tür öze, yani “ustaların düşüncesine” dönüş vurgusu çok daha ağırlıklı yer tutacaktır.¹¹ *Birikim* Marksist teorinin bozulan saflığını -burjuva ideolojilerinin ona bulaşmışlığını- gidermek, öze dönerek ustaların (Marx ve Lenin) karşılaştıkları güçlükleri nasıl aştıklarını (yöntemi) öğrenmek ve bunu çağdaş gerçekliğe yeniden uygulamak amacındadır (Birikim, 1975b, s. 3). Belge’nin ilk yayın dönemindeki *Birikim*’e yönelik geriye dönük değerlendirmesine rağmen ve eleştirel teorinin genel eğilimine karşıt olarak, *Birikim*’de Marksizm-Leninizm’in yeterliliğine dair inançtan şüphe duyulduğunu gösteren açık bir tartışma bulunmamaktadır.¹²

Birikim’in örnek aldığı *New Left Review*’ün de benzer bir konumda olduğunu hatırlatmak gerekir. Derginin önemli isimlerinden olan Perry Anderson’un eleştirel teori ve Batı Marksizmi hakkında değerlendirmelerine bakılabilir. Anderson’a göre, Batı Marksizmi “gerek Marx ya da Lenin’in, Luksemburg ya da Troçki’nin temellerini attığı klasik öğretiden, gerekse Stalin’in yönetiminde billurlaşan resmi ‘Doğu Bloku’ öğretilerinden” kendisini ayırır (Anderson, 2004, s. 13). Ayrıca Marksizmde önemli bir rol oynayan politik ekonomi ve devrim stratejisi gibi sorunlar Batı Marksizmi tarafında göz ardı edilir (Anderson, 2004, s.

¹¹ Belge’nin farklı düşünce geleneklerinden yararlanmayı dışlamayan tavrının somut kanıtlarından biri “Marksizm ve Yapısalcılık” başlıklı yazısıdır (Belge, 1977b). Yine de *Birikim*’de ağırlıklı vurgunun öze dönüş üzerinde olduğunu söylemek mümkündür. Bu vesileyle Belge ile Laçiner arasındaki bir farka da değinilebilir. Belge, ilk yayın döneminde de, Laçiner’den farklı olarak, farklı düşünsel ekollere daha açık olabiliyor ve kendini Marksizme ve mevcut sosyalist deneyime daha dışarıklı konumlandırabiliyordu.

¹² *Birikim*’de Sovyetlerin ve Çin Komünist Partisinin eleştirisini bulmak mümkündür. Fakat çokça eleştirilen Stalin’in hatalarının sosyalizm içi bir sorun olduğu açıkça söylenir. Stalin her şeye rağmen sosyalisttir. Stalin’in eleştirisi ancak, Marksist sorunsal dikkate alınarak, bir tür özeleştiri olarak kurulabilir. Aksi takdirde burjuva ideolojisinin kavramlarına prim vermek ve Marksizmin dışına çıkmak söz konusu olacaktır. Fakat Stalin’in hatalarını Rusya’nın toplumsal koşullarıyla açıklamaya çalışmak da sorunludur. Kaçınılmazlığı varsayan böyle bir bakış açısı yine sosyalizmin dışına çıkmakla sonuçlanacaktır. (Bkz. Belge, 1977a ve Laçiner, 1977a). *Birikim* yazarlarından Şükrü Arın, *Birikim*’in, 89’da başlayan ikinci yayın döneminde tamamen terk ettiği ve sosyalizm dışı gördüğü Sovyet sosyalizmi deneyimini ve Stalin’i bu dönemde savunmasını, “Birikim -aslında- burada, kendilerini, Stalinizm’i dışlayarak –daha doğrusu, onun ‘fırat etme’sine göz yumarak- kurtarmak isteyen sosyalistlerin ‘reel politik’ manevralarının tam tersine, ‘Stalinizi’ denilen şeyi Marksist ilkeler huzurunda yargılama ve mahkum etme arzusunadadır” diyerek açıklamaktadır (Arın, 2008, s. 988, dipnot 37).

14). Anderson, “tarihi maddecilik teorisinin görevini ancak, Marx’ın eserini doğuran, Rus ve Çin devrimleriyle modern, somut anlamını kazanan kitlesel devrimci hareket pratiği ile birleşerek, böylece dönüşüme uğrayarak yerine getirilebileceği” düşüncesindedir (Anderson, 2004, s. 19). Pratiğe, yani sosyalist harekete bağlılığı -ve özellikle Sovyetlerin sosyalizm dışı olarak görülmesi noktasındaki çekingenliği- nedeniyle, *Birikim*’de (*NLR*’a benzer bir şekilde), Batı Marksizminde görebileceğimiz ret tavrını göremeyiz. Fakat pratiğe bağlılık teorisinin göz ardı edileceği anlamına gelmez. Anderson için, Marksizm, yine de, basit bir teori-pratik birliği ya da devrimci bir düşünce ile bir tutulamaz (Anderson, 2004, s. 16). Anderson ve *NLR*’ün, *Birikim*’e benzer şekilde, Klasik (ortodoks) gelenek karşısında birçok kusura sahip olmasına rağmen Batı Marksizminin düşüncelerine dergide yer vermesi, Batı Marksizminin teorik bir yenilenmeyi temsil etmesi nedeniyle (Anderson, 2004, s. 11). Teorik yenilenme *Birikim*’de olduğu kadar, Anderson’da da pratik sorunları önceler (Anderson, 2004, s. 17). Teoriye yenileme konusuna verilen önem yalnızca, *Birikim*’i, *NLR*’da olduğu gibi, Batı Marksizminin kimi teorik çalışmalarına yönlendirme işlevi görür. Dolayısıyla *Birikim*’in *NLR*’ü yalnızca biçimsel anlamda örnek almadığı, her iki derginin Batı Marksizmi karşısındaki tavır açısından da benzerlikler taşıdıkları söylenebilir. *Birikim*’in de, özellikle ilk yayın döneminde, *NLR* gibi teorik yenilenmeyi ön plana çıkarması ve eleştirel teorisinin ürünlerine yer vermesi, eleştirel teoriye mesafeli durduğu gerçeğini değiştirmez.¹³ Öyleyse, eleştirel teorisinin *Birikim*’de yer bulması, ancak, teorisinin yenilenmesi niyetini gerçekleştirmek için, farklı fikirlerden istifade etmek (bilgilenmek) ve kendi fikirlerini başka fikirlerle karşılaştırmak (bilgi düzeyini ve entelektüel düzeyi yükseltmek) amacıyla açıklanabilir.

Diğer taraftan, *Birikim*’in Althusser ile kurmuş olduğu ilişki de eleştirel teori ile yakınlığın bir göstergesi olarak belirtilebilir. *Birikim*’in, zamanında Althusserci olarak adlandırılması ve bugün de Althusser’in eleştirel teorisinin bir temsilcisi olarak algılanması farklı değerlendirmeleri besleyebilir. Fakat özellikle Belge’nin Althusser okuması onu eleştirel teorisinin değil daha klasik bir tavrın temsilcisi olarak alımladığını gösterir. Anderson’a göre, Althusser, Marx’a bağlılığını ilan ederken, Batı Marksizmi içindeki isimleri Hegel felsefesiyle malul oldukları gerekçesiyle eleştirir (Anderson, 2004, s. 113). *Birikim*’de görülen, eleştirel teorisinin alamet-i farikaları olan historicizm ve hümanizmin eleştirisi, Althusser’e atıfla gerekçelendirilir. Althusser, genç Marx’ta historicizm ve hümanizm eğilimlerini görebileceğimizi, ama *Kapital*’in Marx’ının “tarihsel maddeciliğin bilimsel teorisi”ne ulaşan ve bu Hegelci etkilerden arınmış bir Marx olduğunu vurgular. Althusser, “Hegel’in ağır bastığı

¹³ Örneğin Frankfurt Okulu üyeleri Marksizmi revizyona uğratmakla, yani Marksizmden sapmayla suçlanır (bkz. *Birikim*, 1975a ve *Birikim*, 1978a).

bir geleneğe girmemek” konusundaki tavrıyla, Marksizmin bilimsel niteliğine yaptığı vurgusuyla, Kapital’in Marx’ın eserleri içindeki önemini belirtmesiyle ve Lenin’in Marx’ı izleyen siyasi düşüncesinin büyük önem taşıdığını vurgulayarak kendisini Batı Marksizmi geleneğinden ayırır (Anderson, 2004, s. 114). Ayrıca Althusser biçimsel anlamda da olsa işçi sınıfı partileriyle bütünleşen bir filozoftur.¹⁴ *Birikim*’in ilk döneminde sunulan fikirlerle Althusser’in bu fikirleri arasında bir uyum olduğu görülebilir. Dolayısıyla Althusser ve *Birikim* ilişkisi, en azından ilk yayın dönemi itibariyle, *Birikim*’i Batı Marksizmi/eleştirel teori geleneği içerisinde değerlendirme imkânı açısından yeterli bir kanıt sunmaz.

Aksine, 70’li yılların *Birikim*’inde proletarya diktatörlüğü, öncü parti, Althusserci bir Marksizm-Leninizme (öze) dönüş vurgusu¹⁵, sosyalizmin bilimsel bir gereklilik olduğuna yönelik inanç, diyalektik maddeciliği yeniden ele almanın önemi, Stalin’i sosyalizmin dışında görme noktasındaki tereddüt, demokrasinin -özellikle 70’li yılların son yıllarında daha fazla önem kazanmasına rağmen- “burjuva” düzeni içerisinde kurumsallaşmış biçimini dönüştürmeyi önemsemeyen bir tavır, işçi sınıfının merkeziliği gibi, *Birikim* yazarlarının ikinci yayın döneminde “ortodoks” oldukları gerekçesiyle reddedecekleri, fikir ve kurumların tuttuğu ağırlık, *Birikim*’in eleştirel teori içerisinde değerlendirilmesini daha da güçleştiren kanıtlardır. Belge, “ortodoks olmayan” düşünceyle ilişkiye giren, ama ortodoksiyi de tam anlamıyla bırakmayan bu “arada” olduğunu iddia ettiği tavrı şu şekilde değerlendiriyor:

“*Birikim*’de de biraz öyle. 1975’te yayımlamaya başladığımızda, adamakıllı farklı bir bakış oluşturduğumuzu düşünüyordum. Ama dediğin gibi ‘revizyonizm’di, ‘diyalektik’ti, gırla gidiyor o ‘çıkarken’ metninde. Yalnız, ‘düşünce tuhaf bir şey’ dedim ya. Şimdi burada ikinci şaşkıncı nokta geliyor. Biz ‘yeni’ bir şey yaptığımızı düşünüyoruz, şimdiki aklımızla dönüp bir daha bakıyoruz: Allah Allah! Hiç ‘yeni’ değil. Öte yandan, herkes de ‘yeni’ bir şey yaptığımızı anlıyor. Yani, şimdi bize ‘eski’ ve ‘klasik’ görünen bütün o kavramlar sistemi sonuçta anlaşılması gerektiği gibi, yani ‘yeni’ ve ‘farklı’ olarak anlaşılmalı. Sanki işlemi yanlış yaptığın halde doğru sonucu bulmuş gibi tuhaf bir durum” (Belge ve Laçiner, 1997, s. 34).

¹⁴ Fakat Anderson görünüşteki bu karşıtlığın benzerliklerden daha önemsiz olduğunu söyler. Anti-Hegelci Althusser Hegelci Adorno’yla oldukça fazla şey paylaşır. Ayrıca Althusser’in Spinoza ile Marx arasında kurduğu ilişki de bu açıdan dikkate değerdir (Anderson, 2004, s. 115-117) Althusser’in eleştirel teori geleneği içerisinde değerlendirilebilmesi bu özelliklerinden kaynaklanıyor olmalı. Ancak *Birikim* yazarlarının Althusser’in “bilimsel Marksizm” konusundaki olumlu tavrını daha fazla vurgulama gereği duymuşlardır.

¹⁵ *Birikim*’in ilk döneminde Frankfurt ekolünü eleştirirken Althusser’in anti-hümanizminden nasıl yararlandığına bir örnek için bkz. *Birikim*. 1975a.

SÜREKLİLİK VURGUSU GERÇEĞİ YANSITIYOR MU?

Birikim yazarlarının ikinci yayın döneminde, ilk yayın dönemine ilişkin değerlendirmelerinde genellikle süreklilik vurgusu yaptıkları görülmektedir. Değişen kimi öğeler varsa da, Laçiner ve Belge, değişimlerin kökeni yine ilk *Birikim* döneminde ve hatta daha öncesinde de bulunabileceği iddiasındadırlar. Belge, *Birikim*'in yeniden yayın hayatına başladığı 1989 yılında yayımladığı ve *Birikim* Yayınları'ndan çıkan *Sosyalizm, Türkiye ve Gelecek* isimli kitabında, bu kitaptaki yazıların birçoğunun 80'li yıllarda yazıldığını ama bunlara ilişkin ana çizginin öğelerinin 70'lerde oluştuğunu söyler (Belge, 1989, s. 7-8). Hatta “Marksizmin ‘diyalektik’ başlığı altında toplanan ve genellikle ‘felsefe’ yanı olarak kabul edilen kısmına ilkin 1969’da şüpheli ve eleştirel bir gözle bakmaya başladığı[nı]” hatırlatır (Belge, 1989, s. 8). Daha sonraki bir değerlendirmesinde ise Belge, “oldukça erken bir tarihte diyalektik materyalizmle ilişkimi kestim” diyecektir (Belge, 2010, s. 14). Laçiner de benzer bir şekilde *Birikim*'in kuruluş amacı ve işlevi açısından tanımlandığında, “tüm farklılıkları silen bir süreklilik, aynılık” olduğunu söyleyecektir (Belge ve Laçiner, 1997, s. 33). Bir başka değerlendirmesinde de *Birikim*'i “kalkış noktamızı gözden yitirmeden yaptığımız uzun bir yolculuk” olarak tanımlayacaktır (Laçiner, 1997, s. 52).

Gerçekten de *Birikim*'in Türkiye’de 40 yıla yakın bir süre içerisinde, 1980 askeri darbesi, 1980’li yıllarda Türkiye’deki sosyalist hareketin dağılması, SSCB’nin dağılışı, neo-liberalizmin hegemonyasını kurumsallaştırması gibi sosyalist düşüncenin varlık nedenini sorunsallaştıran hem küresel hem de yerel birçok dönüşümün içinden aylık bir sosyalist dergi olarak sağ olarak çıkabilmeyi başarması ilk sayısı ile sonraki her sayısı arasında bir sürekliliğin olması gerektiği fikrini akla getirir. Ancak *Birikim*'in ikinci (1989’da başlayan) yayın dönemine, ilk yayın döneminde olduğu gibi sosyalizmin sorunlarını değil, sosyalizmin kendisini tartışmaya açarak başlaması (Laçiner, 1989), aslında sürekliliğin değil değişimin bir işareti olarak okunmalıdır. *Birikim*'in, sosyalizmi yeniden tanımlarken Marx’a ve özellikle Lenin’e verdiği ağırlıkta ciddi bir değişim gerçekleşecektir. İlk döneminde *Birikim* Marksizm-Leninizm geleneğinin içerisinde olduğunu sürekli vurgulamakta, sosyalist akımları Marksizm-Leninizm’in temel ilkelerine geri dönmeye davet etmekteyken, ikinci dönemde Lenin ismi hiç görünmemeye, Marx’a yapılan atıflar da azalmaya başlamaktadır. Hatta sosyalizm ile Marx ilişkisi dahi sorunsallaştırılmaktadır (İnsel, 2007, s. 15-16). Marx’a hiç atıf yapmaksızın da Marksist olunabilir kuşkusuz. Bu durum bir olgunlaşma olarak da görülebilir. Buradaki değişim belirli bir jargonun ve *Birikim* yazarlarının da kabul ettiği “teori jandarmalığı” tavrının bırakılmasına işaret edebilir. Fakat yine de bu basit bir üslup değişimi olarak da görülmemelidir.

Birikim'deki değişim yalnızca Marx ve Lenin'in isimlerinin daha az görülmesi ya da sosyalizmin merkezi öğeleri olarak kendilerine daha az başvurulması değildir. İşçi sınıfının sosyalist pratik içerisindeki işlevi ve önemine yapılan vurgu da zamanla ortadan kalkacaktır. İlk dönemde de kafa ve kol emeğinin birlikte değerlendirildiği bir toplum tasavvuruna sahip görünüyor olmasına rağmen, işçi sınıfının Marksizm içerisindeki konjonktürel önemine yapılan vurgu artık daha belirgin hale gelmektedir. Aynı şekilde Sovyet sosyalizmi deneyimi de ilk dönemden farklı biçimde sosyalizm dışı olarak gösterilebilmektedir.¹⁶

Dönüşen veyahut bırakılan fikirler ve kavramlara baktığımızda *Birikim*'de sürekliliğin değişimlerden daha kayda değer olduğu açıklaması pek inandırıcı görünmemektedir. Öyleyse *Birikim* yazarlarının pek özsel olmadıklarını ifade ettikleri değişimleri nasıl gerekçelendiklerine bakmak gerekir.

NASIL AÇIKLAMAK GEREKİR?

Laçiner, ilk dönemde sosyalizmin sorunlarının derinliğinin farkına varılmış olsa da, yine de iyimser davranıldığını, ikinci dönemde ise sorunların giderilerek kalınan yerden devam etmenin mümkün olmadığını farkına varıldığını söylüyor. Asıl sorun artık sosyalizmi yeniden tanımlamaktır. Althuserci kökenlere dönüş anlayışının *Birikim* için anlamı kalmamıştır. Meseleyi böyle tanımlamak *Birikim* yazarlarının özgüveninin bir göstergesi olarak okunabilir. Bora'nın, artık "binbir dereden alıntı getirme"ye gerek duyulmadığını belirtmesi (Bora, 1997, s. 58) ve yukarıda ifade edildiği gibi Marx ile sosyalizm arasındaki ilişkinin sorunsallaştırılması bu özgüvenin birer ifadesi olarak görülebilir. *Birikim*'in 90'lı yıllardan itibaren sosyalizmi yeniden tanımlama görevinde, sadece Türkiye içinde değil dünya solu içinde de yalnız kaldığını ifade etmesi (Laçiner, 2010, s. 20) bir umutsuzluk göstergesi değil, bir özgüven ifadesi olarak okunmalıdır. İkinci dönemde kazanılan bu özgüven, başlangıçtan bu yana *Birikim*'de sunulan fikirlerdeki sürekliliğe daha fazla dikkat çekilmesini gerektirmiş olmalıdır.

Birikim'in, ilk döneminde, sosyalizmin diğer ideolojilerden farkını ortaya koyma çabası, sosyalizmin kendi içinde insicamlı bir dünya görüşü/ideoloji olduğuna duyulan güvene dayanır. Sorun sosyalizmin diğer ideolojilerden ayırt ediciliğinin ne olduğu şeklinde değil de, sosyalizmin ne olduğu şeklinde ortaya konulduğunda, yani sosyalizmin tanımına ilişkin daha temel bir müdahaleye kalkışıldığında ise, Marksizm-Leninizm gibi, işçi sınıfı gibi eski bağlılıkları terk etmek daha kolay hale gelir. *Birikim*'in ikinci döneminde "teori jandarmalığı"

---

¹⁶ Sovyet sosyalizmi konusunda değişen tavra ilişkin bir örnek için bkz. İnsel, 1989.

yapmayı (Belge 2010, s. 14-15) bırakabilmesinin bir nedeni budur. Öyleyse, *Birikim* yazarları için, bu bağlılıklardan kurtuluşun önünde bazı engeller vardı ve bu engeller -Belge'nin kendisi için söylediği gibi- çok daha önce başladığı iddia edilen kopuşun görülmesini engellemiş, ortaya konulabilmesini geciktirmiş veya "işlemi tersten yapmayı" gerektirmiştir denilebilir.

Bu engel sosyalist hareketin kendisiydi. *Birikim* dergisi yazarları, 70'li yıllarda sosyalist hareketin kitleselliğini sosyalist bir devrimin imkânına ilişkin bir işaret olarak algılıyorlardı ya da sosyalist harekette var olan bu algıya göre hareket ediyorlardı. Sosyalist harekete teorik olarak öncülük edecek platform olma iddiası derginin kendini o dilin içinde ifade etme zorunluluğunu doğuruyordu (Belge ve Laçiner 1997, s. 43). Sosyalist hareketi *Birikim* yazarlarının sosyalizm anlayışı içine doğru çekmek, ancak o harekete yine onun dilinin içinden seslenmekle mümkün olabilirdi. Bu dil içinde kalarak, ama "ortodoks" anlayıştan da farklı olan sosyalizm anlayışını ortaya koyarak, "aradaki bu ciddi farklılığın bizim 'doğru' saydığımız yorum lehine giderilebileceği umudu" (Belge ve Laçiner 1997, s. 34) taşıyordu. Kapitalizmin krizinin ufukta görülmediği, sosyalist ülkelerin ortadan kalktığı, kitlesel hareketliliğin geri çekildiği (1980 sonrası) bir dönemde ise, "aynı meramı kendisini daha net ifade edecek terimlerle anlatmaya yönelmek" (Belge ve Laçiner 1997, s. 34) mümkün olabilmiştir. Yine de *Birikim* o dönem kullanılan dili "katlanılması gereken bir mecburiyetmiş gibi" de algılamamıştır (Belge ve Laçiner 1997, s. 34). Öyleyse kullanılan bu dil sonradan nasıl olsa aşılacakmış gibi görülerek geçici olarak kabul edilmiş de değildir. Bu durumda, *Birikim* dergisi ilk döneminde, Türkiye'deki sosyalist hareketin ve bu hareketin bağlı olduğu sorunsalın dışına çıkmaya ve farklı düşüncelere sahip olsa da bunları tüm sonuçlarıyla ortaya koymaya cesaret edememiştir.

Bu durumda, *Birikim*, düşüncenin özerkliğine yönelik vaadini gerçekleştirememiş, cari sosyalist hareketin peşine takılarak potansiyel fikirlerini ortaya koyamamıştır. Gerçi, bu tavrın, teori-pratik ilişkisini ciddiye almanın ya da Gramsci'nin organik entelektüele biçtiği görevin yerine getirilmesinin zorunlu bir sonucu olduğu iddia edilebilir. İlk döneminde sosyalist hareketten özerkliğini koruyamayan *Birikim* yazarları, hareket ortadan çekildiğinde (ikinci döneminde) vaadini gerçekleştirme imkânını bulmuştur. "Diyalektik maddeci', Marksizm-Leninizm demenin özel bir açıklayıcı değeri kalmamış" (Belge ve Laçiner 1997, s. 34) olduğu tespitinin yapılabilmesi için ortamın değişmesi gerekmiştir. "Belirli varsayımları açıktan eleştirmeme, onların içerisinden konuşmaya çalışma tavrı" (Belge ve Laçiner 1997, s. 39) ancak şimdi terk edilebilmiştir.

Birikim'in 1989'da başlayan ikinci yayın döneminde ise eleştirel teorinin ürünleriyle daha fazla bir yakınlık kurduğu görülecektir.¹⁷ Sosyalizmi etik bir tercih olarak değerlendirmesi, sivil toplum ve hegemonya kavramı üzerinde durması, demokrasiyi sosyalizmin ve siyasi mücadelenin temel meselesi olarak daha net bir biçimde dile getirmesi, işçi sınıfının sosyalist mücadeledeki önemini kayboluşu/azalışı, *Birikim*'in ilk yayın döneminde bulunmayan ama ikinci yayın döneminde tanımlayıcı özellikleri olan yaklaşımlarından bazılarıdır.¹⁸

Birikim dergisindeki bu değişimin genel olarak sosyalist hareketin ve düşüncenin değişimine eşlik ettiğini söylemek gerekir. 1980'li yıllar siyasal alanda olduğu gibi entelektüel alanda önemli bir kırılma anı olarak görmek mümkündür. Bu yıllardan itibaren sosyalizmin bir tür modernizm olarak yeniden şekillenmesi söz konusu olacaktır. Modernizm olarak sosyalizm, sosyalist düşüncenin kapsam alanını genişletmek maksadıyla, öncesinde aşılması gerektiği düşünülen kapitalist modernliğin özgürleştirici uğraklarını yeniden ele geçirme girişimi olarak görülebilir. Marx'ı Marksist olmayan düşünürlerle telif etme çabası, modernliği sosyalistlerin de sahip çıkabileceği anlamda tamamlanmamış bir proje olarak tanımlama girişimleri, liberal demokratik siyasi zemini daha fazla demokratikleştirmek amacıyla temel siyasi hedef olarak belirlemek vs. modernizm olarak sosyalizmin yeni yönelimleridir. Gerçi bu fikirlerin 1980 öncesi eleştirel teoride karşılıkları belli ölçüde bulunabilir. Başka bir deyişle eleştirel teori geleneğinin genişleyerek sosyalist hareket üzerinde belirleyici bir güce ulaştığı iddia edilebilir. Sosyalizmin bu dönüşümü, sosyalizmin kapsama alanını genişletmek ve böylece onu yeniden tanımlamak için elzemdi. Sosyalist hareket sönümlendiğinde, sosyalist devletler çöktüğünde sosyalizmin 1980 sonrası liberal hegemonya altındaki yeni siyasi zemini kendi hareketi için yeniden anlamlandırması gerekmiştir.

SONUÇ

Birikim yazarları 1989 yılında yayın hayatına başlarken sosyalizmi yeniden tanımlama işinin önemini kavramıştır. Ayrıca modernizm olarak sosyalizm (eleştirel teori) karayışına da önemli bir yer açmıştır. Bu yüzden *Birikim*'i yeni yayın döneminde eleştirel teori geleneği içerisinde düşünmek mümkündür. Kastedilen *Birikim*'in eleştirel teorinin basit bir aktarımını

¹⁷ *Birikim*'de birden fazla –ortalama 5- yazısı yayımlanan ve geniş bir şekilde tanımlanmış eleştirel teori geleneğine dahil edebileceğimiz yazarlardan bir kısmı şöyledir: André Gorz, Chantal Mouffe, Cornelius Castoriadis, Edward W. Said, Ernesto Laclau, Jürgen Habermas, Mihael Löwy, Slovaç Žižek, Terry Eagleton. *Birikim*'de ayrıca bu ve benzeri yazarlar tarafından gündeme getirilen meseleler tartışılmaktadır.

¹⁸ *Birikim*'i eleştirel teori çerçevesinde değerlendiren bir başka çalışma için bkz. Bilecen, 2010. Özellikle “Sonuç ve Öneriler” bölümüne bakınız s. 238.246.

sunduğu ya da bir tür acentelik yaptığı değil, genel bir eğilimi, değişen siyasi şartlara bağlı olarak takip etmeye başladığıdır. Diğer taraftan, süreklilikler meselesinde *Birikim* yazarlarının tamamen haksız olduğu da söylenemez. Gerçekten de, *Birikim*'de, özellikle Laçiner'in yazılarında ortaya çıkan ve ilk biçimlenmesini ilk dönem *Birikim*'de de bulabileceğimiz belirli bir insan ve toplum anlayışında temellenen bir sosyalist teorinin sürekliliği gözlemlenebilir.¹⁹ Murat Belge'nin belirli konulardaki yaklaşımlarında da bir süreklilik tespit edilebilir.²⁰ Ancak bütün bunlara rağmen *Birikim*'in iki dönemi arasındaki karşıtlık göz ardı edilemez bir düzeydedir. *Birikim*'in siyasi bir dergi olarak her iki dönemde de varlığını sürdürebilmesi bir başarı ölçütü olarak alınacaksa, burada süreklilikler kadar, belki de ondan da önemli olarak siyasi ve toplumsal dönüşümlere bağlı bir dönüşüm gerçekleştirilme özelliğine bakmak gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Alkan, A. T. (1997). Ne Düşünüyoruz Bakalım? *Birikim: Aylık Sosyalist Kültür Dergisi*, 100, 75-76.
- Anderson, P. (2004). *Batı Marksizmi Üzerine Düşünceler* (çev., B. Aksoy). İstanbul: Birikim Yayınları.
- Argın, Ş. (2008). Bir Sosyalist Düşünce Platformu: *Birikim*. T. Bora ve M. Gülteginil (Editörler). *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce*, cilt 8 (Sol), İstanbul: İletişim, 967-988.
- Arslan, A. (1997). Uzun Soluklu Çabaya Bir Dipnot. *Birikim*, 100, 81-84.
- Atılğan, G. (2008). Mihri Belli. T. Bora ve M. Gülteginil (Editörler). *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce*, cilt 8 (Sol), İstanbul: İletişim, 548-570.
- Aydeniz, H. (2005). 1975-1980 Dönemi Sosyo-Kültürel Ortamında *Birikim* Dergisinin Yeri ve Önemi. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Belge, M. (2010). Murat Belge ile Söyleşi: 250 Sayıda Neleri Yapamadık? (Söyleşi: A. İnsel). *Birikim*, 250, 11-16.
- Belge, M. (2005). Murat Belge ile 24 Mayıs 2005 Tarihinde İstanbul Bilgi Üniversitesi Kuştepe Kampüsünde Yapılan Görüşme. Aydeniz, H. (2005). 1975-1980 Dönemi Sosyo-Kültürel Ortamında *Birikim* Dergisinin Yeri ve Önemi. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 141-150.
- Belge, M. (1989). *Sosyalizm, Türkiye ve Gelecek*. İstanbul: Birikim Yayınları.
- [Belge, M.] (1977a). Biz Bize Benzeriz. *Birikim*, 34, 43-45.
- Belge, M. (1977b). Marksizm ve Yapısalcılık. *Birikim*, 28/29, 16-29.
- Belge, M., Laçiner, Ö. (1997), *Sosyalist Eylem Kendi Amacına İçrek Olmalı*. *Birikim*, 100, 33-44.
- Bilecen, T. (2010). *Birikim* Dergisinde Demokrasi Algısı: Türkiye'nin Sorunlarına Sosyalist Bir Yaklaşım. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Birikim*. (1978a). Avrupa Komünizminin Troçkist Eleştirisi ve Mandel. *Birikim*, 40-41, 92-95.

¹⁹ Bu konuda şu çalışmaya bakılabilir: Erbaş, 2014, s. 109-137.

²⁰ Belge'nin örneğin yerlilik hakkındaki fikirlerinde bu tür bir süreklilikten söz edebiliriz. Bkz. Erbaş, 2015.

- Birikim. (1978b). Birikim'in 4. Yayın Yılı Dolayısıyla Genel Bir Değerlendirme. *Birikim*, 37, 13-40.
- Birikim. (1975a). Brecht ve Lukacs. *Birikim*, 7, 5.
- Birikim. (1975b). Çıkarken. *Birikim*, 1, 3-6.
- Bora, T. (2007). Linç Ortamı ve Faşizmin Sarkacı. *Birikim*, 223, 9-12.
- Bora, T. (1997). 100 Sayı Birikim – Neye Yaradı?, *Birikim*, 100, 57-60.
- Bulaç, A. (1997). Birikim: Komşu'nun Sohbet Meclisi. *Birikim*, 100, 95-97.
- Çiğdem, A. (1997). Anlattığım, Senin Hikâyen. *Birikim*, 100, 104-106.
- Erbaş, Y. (2015). Murat Belge Yerli Bir Sosyalist mi?, *Birey ve Toplum Dergisi*, 5 (2), 5-42.
- Erbaş, Y. (2014). Türkiye'de Sol Düşünce ve Yerlilik Sorunsalı: Birikim Dergisi Örneği. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- İnsel, A. (2007). Solu Yeniden Tanımlamak (Dördüncü baskı). İstanbul: Birikim Yayınları.
- İnsel, A. (1990). Toplum Karşı İktisadi İnsan I. *Birikim*, 10, 21-31.
- İnsel, A. (1989). Leninizm Sonrasına Doğru Yürüyen Doğu Avrupa. *Birikim*, 7, 22-33.
- Kıvanç, Ü. (1997). Sahibinden Devletin Kavram ve Kapsamı. *Birikim*, 93-94, 27-45.
- Laçiner, Ö. (2010). Ömer Laçiner ile Söyleşi: Birikim'in 250 Sayısında Anlatılan Nedir? (Söyleşi: A. İnsel). *Birikim*, 250, 17-21.
- Laçiner, Ö. (2005b). Yol ve Hal. *Birikim*, 191, 21-29.
- Laçiner, Ö. (1998). THKP-C: bir mecranın başlangıcı. *Toplum ve Bilim*, 78, 7-21.
- Laçiner, Ö. (1997). Bir Yolculuk ve Pusula. *Birikim*, 100, 52-57.
- Laçiner, Ö. (1989). Yeniden Sosyalizm ve Sosyalizmde Devrim. *Birikim*, 1, 19-32.
- Laçiner, Ö. (1977a). Sovyetler Birliği Sorunu II. *Birikim*, 32, 11-22.
- Laçiner, Ö. (1977b). Sovyetler Birliği Sorunu. *Birikim*, 30-31, 26-42.
- Laçiner, Ö. (1976b). 71 Öncesi Dönem ve THKP-C Hareketinin Eleştirel Analizi I. *Birikim*, 22, 7-28.
- Türk, H. B. (2010). Bir Dergiye Konumlandırmak: *Birikim*. Çankaya University of Human Social Sciences, 7 (1), 127-142.

ANTROPOLOJİDE PARADİGMA DEĞİŞİMİ: METİNSELLİĞE DÖNÜŞ VE EDEBİYAT¹

PARADIGM SHIFT IN ANTHROPOLOGY: LITERARY TURN AND LITERATURE

Meriç KÜKRER²

ÖZET

Bu çalışma; bilimsel söylem, etnografik metin, hikâye, alegori kavramları üzerine kuruldu. Temel tartışma da etnografi ile metin arasındaki ilişkilerden ilerliyor. Etnografi, hem saha araştırmasına ve akıl yürütme yöntemine hem de uzun süreye yayılmış kendine özgü ilişkilerle yürüyen bir iletişim sürecinin sonucunda ortaya çıkan metne işaret eder. Etnografik çalışma yapan araştırmacılar, çalıştıkları grupları ya da ilişki biçimlerini, kişilerin gündelik hayat pratiklerine katılarak “içeriden” bir bakışla anlamaya çalışırlar. Yakaladıkları anlamları ifade etmek için de yine etnografi adı verilen metinleştirme yoluna başvururlar. Bu çalışmada ise sosyal antropolojideki etnografi ile metin ilişkileri; alegori ve çok anlamlılık, yazar ve etnograf; gözlemci ve gözlenen arası ilişkiler; metinselliğe dönüş kavramı çerçevesinde tartışmaya açılıyor. Antropolojide teşekkül eden bilim anlayışları ile bunların ürettiği farklı türden metinler, gerçekleşen paradigma değişimi bağlamında tarihsel ve kavramsal olarak eleştirel bir okumaya tabi tutuluyor.

Anahtar Kelimeler: Etnografi, Paradigma değişimi, Metin, Metinselliğe dönüş, Edebiyat

ABSTRACT

This study has been established on concepts of scientific discourse, ethnographic text, narrative and allegory. The basic discussion is based on the relationship between ethnography and text. Ethnography points out to both field research and reasoning, as well as the text which rises from a long-term communication process with unique relationships. Ethnographers try to understand the groups or relationships that they study with from an “insider” perspective by participating in their daily life practices. They refer to the ethnographic way of textualizing, which is called ethnography, to express the meaning that they captured. In this study, relations of ethnography with text in social anthropology; allegory and polysemy, author and ethnographer; relations between the observer and the observed, literary turn come up for discussion. The understandings of science formed within anthropology and the different types of texts produced by them are subjected to a historical and conceptual critical reading in the context of the paradigm shift that took place.

Keywords: Ethnography, Paradigm shift, Text, Literary turn, Literature

¹ Bu makale Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Antropoloji Bilim Dalında, Prof. Dr. Aslı Yazıcı Yakın danışmanlığında tamamlanmış, “*Etnografik Anlatının Kodlarını Yakalamak: Reşat Enis Metinleri*” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

² Süleyman Demirel Üniversitesi, Antropoloji Bölümü, Dr., merickukrers@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8069-4564

Giriş

Bir nitel araştırma yöntemi olan etnografinin yazıya dökülmesi ya da bir başka ifadeyle metin olarak etnografinin inşa edilmesi ve bu çerçevede kurulan metinsel ilişkiler, uzun zamandır antropoloji disiplini içerisinde bir tartışma konusu olarak varlığını sürdürüyor. Antropolojinin etnografi vasıtasıyla ürettiği metinlerin, doğa bilimleri yöntemlerini sosyal bilimlere uygulayarak işleyen pozitivist paradigmanın ima ettiği bilimselliğin ön kabullerine uygun düşmemesinden kaynaklanan, bir bilim mi yoksa edebiyat mı olduğu tartışması neredeyse disiplinin kuruluşundan beri tam olarak cevabını bulamayan ihtilafli bir konudur. Bu çalışmada etnografi ile edebiyat ilişkilerini; alegori ve çok anlamlılık, yazar ve etnograf; gözlemci ve gözlenen arası ilişkiler; etnografikurgu (*etnografiction*) ve metinsellik konuları üzerinden tartışmaya açmak ve bu bağlantıları eleştirel bir gözle yeniden okumak istiyorum. Bu bağlamda ilk önce antropoloji disiplinin tarihinde paradigma değişimine işaret eden tartışmalara odaklanacağız. Bu konuya eğildiğimizde paradigma değişiminin birbirinin içinden geçen iki yönü açığa çıkmaktadır: bilim anlayışının dönüşümü ve bununla birlikte metin yazımının da farklılaşması. Dolayısıyla ilkin, disiplinin kurumsallaşmasındaki pozitivist “sosyal bilim” anlayışı neticesinde “gözlemi anlatan nesnel” ve “katılımı anlatan öznel” şeklinde ayrıştırılan metin kavramını tartışmaya açacağız. Dönemin bilim kavrayışı bağlamında araştırmacının konumunu, ontolojik ve epistemolojik öncüllerini ortaya koymaya çalışacağız. Metne bakış zaman içinde eleştirel süreçlerle, ama özellikle de “temsil krizi” ile birlikte dönüştüğünden burada tarihsel bağlama özellikle önem veriyoruz.

İkinci olarak üzerinde durulması gereken bir diğer yön de tüm bu paradigma değişiminin, yani epistemolojik ve metodolojik araçlara dair yürütülen sorgulamanın yol açtığı farklı metinselleştirme pratikleridir. Bu bağlamda pozitivism eleştirileri sonucunda yaşanan dönüşüm ile beraber, önceden ayrıştırılmış metinleri birleştirme çabası, yani “metinselliğe dönüş” sürecinden bahsedeceğiz. Konuyu, etnografiye edebiyatın terimleriyle bakılmaya başlandığı ve etnografinin edebî bir performans olarak görüldüğü “metinselliğe dönüş” döneminde tartışılan; metinsellik, çok anlamlılık, çok seslilik, alegori gibi kavramlarla ele alacağız. Metinselliğe dönüşün etkileriyle ortaya çıkan ve postmodern diye nitelenen, edebiyat ve antropolojinin sınırlarını bulanıklaştıran bu yeni antropolojinin doğuşunun yaslandığı fikirleri ortaya koyabilmek için James Clifford, George E. Marcus, Michael M. J. Fischer, Bob Scholte, Clifford Geertz, Ellen Wiles, Raymond Williams, Helena Wulff gibi isimlerin etrafında; metinselliğe dönüş (*literary turn*), semiyotik devrim, etnografikurgu (*ethnografiction*), kurmaca (*fiction*), kavramlarıyla bir tartışma yürütmeye çalışacağız. Zaman

içerisinde etnografi ile edebiyatın dönüşen ilişkisini hem etnografi yazma tarzları hem de edebiyatı tümünden içine alacak şekilde yeni alanlar açması bağlamında değerlendireceğiz.

Antropolojide Paradigma Değişimi

Antropolojinin kurumsal olarak gelişimine, “metni anlamlandırma” bağlamında tekrar bakmak, antropoloji ile edebiyat arasındaki bu yakınlığın -uzaklığın da- tarihsel olarak nasıl kurulduğunu anlamamız açısından önem taşır. Tedlock (1991), antropolojinin “mitik” tarihini dört arketip üzerinden okur: *amatör gözlemciler, masa başı antropologları, profesyonel etnograflar, “yerliye dönüşen” araştırmacılar*. 18. yüzyıl ve 19. yüzyıl başlarında kâşifler, seyyahlar, doktorlar, koloni memurları, misyonerler ya da avare zenginler gibi *amatör gözlemcilerin* yazdıkları metinler, 19. yüzyılın sonlarında *masa başı antropologları* için malzeme sağlar. Bu kaynak metinler sayesinde masanın başında mesai yaparak farklı yaşam dünyaları üzerine kendilerini geliştiren antropologlar, Birinci Dünya Savaşı sonrasındaki umutsuz ortamda, *profesyonel etnograflar* olarak, “bozulmuş” dünyada “naif” bir şekilde hayatını sürdürmekte olan “insancıl” düzeni incelemek üzere etnografik alan çalışmaları için “uzaklara” giderler. Malinowski ile başlayan, uzaklara, “otantik” bir coğrafyaya gitmek suretiyle “yerliler” arasında yaşayarak yürütülen ve sonrasında bir klasik haline gelen “katılımlı gözlem”, yani etnografi, böylece keşfedilir. Ancak zaman içinde katılımlı gözlem bir “oksimoron” olarak görülmeye başlanır: “katılmak” gibi varlığa içkin bir eylemin yanında “gözlem” gibi dışarıdan yapılan bir işin bir arada kullanılarak bir yöntem inşa edilmesi (Tedlock, 1991, s. 69). Antropologların metinselleştirme pratiklerini düşündüğümüzde bu oksimoronun iz düşümlerini yakalayabiliriz. *Profesyonel etnograflar*, “metin yazımı”nı da işin “gözlem” kısmına dâhil etmiş, gayri şahsi ya da “kültürün şeffaf bir temsili” olarak gördükleri için genellikle sorunsallaştırmamışlardır. Burada etnografik metnin, “yazılabilenler” ve “yazılamayanlar” ya da yazılsa da okurla yahut akademik dünya ile paylaşılamayacak olanlar bağlamında iki farklı dünyayı içinde barındırdığı görülür. Bu bağlamda Todorov da (2014, s. 35) pozitivistin insanbilimlerinde gerçekleştirmek istediği en büyük hayallerinden birinin; öznel, keyfi olduğu düşünülen “yorumlama” ile kesin bir faaliyet olarak görülen “betimleme” arasında zıtlık kurarak retoriklerin ayrıştırılması şeklinde tezahür ettiğine dikkat çeker. Buradan hareketle antropolojide de biri “gözlemi” biri “katılımı” imleyen iki farklı yazı tipi ortaya çıkar. Bir tarafta “nesnel” olarak tanımlanan bilim alanına ait, dışarıdan yapıldığı varsayılan gözlemlerin, “betimleme” şeklinde kişiselleştirilmeden aktarıldığı meşru metinler, diğer tarafta “dâhil olduğu” için araştırmacı dolayısıyla “öznelleşen” tecrübeleri anlatan, dolayısıyla

“yorumlayan” bundan ötürü de bilimsel meşruiyeti olmayan metinler söz konusudur. Bu bakış açısından hareketle, 1940’larda ve 1950’lerde etnografik tecrübelerin “katılım” kısmının roman biçiminde yayımlandığını, bu “özel maceraların”, yazarların bilimsel duruşlarına zarar verebileceği düşüncesiyle de rumuz kullanıldığını görürüz³ (Tedlock, 1991, s. 72).

1970’li yıllara gelindiğinde hem dünyada sömürgecilik sona ermiş, hem de bununla bağlantılı biçimde antropoloji disiplini içinde farklı sınıflardan ve sömürgeleştirilmiş coğrafyalardan akademisyenlerin sayısı artmış, disiplinindeki erkek egemen söyleme meydan okuyan kadın antropologların isimleri de duyulmaya başlanmıştır. Antropologların yaptıkları çalışmalarda önyargılı oldukları, “yerlileri”, “beyaz” ve “erkek” bakışıyla gördükleri, “demokratik” iddialarının aksine ait oldukları toplumun bakış açısından kopamadıkları yönündeki eleştiriler, büyük bir sorgulamanın kapısını açacaktır. Böylece “antropolojinin, Avrupalıların dünyanın geri kalanı hakkında konuşmak için icat edilen bir araç olduğu” ve bu bağlamda “geliştirilen sömürgeci temsil biçimlerinin” eleştirisi neticesinde, önemli bir epistemolojik ve metodolojik tartışma başlar. Etnografik temsilin, metinsel stratejiler içermesine dair farkındalıkla birlikte 1970’lerden itibaren antropoloji, ampirik ve gözlemsel bir yaklaşımdan daha ilişkisel bir epistemolojiye kayar ve böylece antropolojide “metinselliğe dönüş” (*literary turn*) başlar (Scholte, 1986). *Literary turn* kavramını “metinselliğe dönüş” olarak çevirmeyi tercih ettik çünkü salt edebiyat ile ilişkilendirdiğimizde kurmacaya da gönderme yapmış oluruz. Metinsellik ise metni bir biçimde oluşturan şeydir; “metni mekân olarak kuran” (Todorov, 2014, s. 35) yazım kurgusunu da, sözcük dizilimiyle oluşan düzeni ve güzergâhı da, okur yorumunu da içerir. Ricoeur (2002) ise metnin metinselliğini dört özellikle dile getirir; anlamın sabitleşmesi, zihinsel niyetin yazardan bağımsızlaşması, gösterilebilir olmayan referanslar sergilenmesi ve sınırsız sayıda muhabata hitap etmesi. Böylece metin, metinsellik vasıtasıyla bu dört nokta arasında, anlamadan açıklamaya ve açıklamadan anlamaya doğru bir hermeneutik döngü içerisinde. Dolayısıyla antropolojide de *literary turn* diye ifade edilen metne yönelme eğilimi, edebiyattaki kurmacaya ve kurguya değil, tam da Todorov’un ve Ricoeur’ün bahsettiği biçimde, etnografik metni oluşturan şey araştırılmaya açıldığından metinselliğe işaret eder. Elbette etnografi de kurgu barındırır ancak kurmacaya değildir.

1980’lerden bu yana da diğer disiplinlerin ve dünya konjonktürünün de etkisiyle, etnografide esasen araştırmacının kendi tecrübesini ve hayat hikâyesini yazdığı fikri, merkezi bir öneme sahip olmaya başlar. Etnografin metnini, kültürlerarası bir karşılaşma alanında ve “ötekilerle” ilişkisi dolayısıyla otobiyografik bir temelle inşa ettiği fikri ortaya çıkar (Okely,

³ Bu hususta verilebilecek iki örnek: Margaret Field’in Mark Freshfield adıyla yayımladığı, *Stormy Dawn* ve Laura Bohannon’ın Elenore Smith Bowen adıyla yayımladığı, *Return to Laughter*.

1992, s. 2). Etnografik metin artık, “kültürün şeffaf bir temsili”inden ziyade “kültürün inşa edilmesi” olarak görülür. “İnşa edilmesi” fikri, bir “inşa edeni” de beraberinde getirdiğinden antropolojik ilginin yeni odağı olarak “metin üretimi”, yani “yazar” ön plana çıkar. Etnografik metne dâhil edilen kişisel unsurlarla beraber “düşünsel” yaklaşımlar gündeme gelir. Bu yeni epistemolojik eğilimle birlikte gelen öznellik/nesnellik tartışmaları ışığında yeni sorular gündeme gelir: Antropoloji bilimsel bir disiplin midir, edebiyat mı? Bu tartışmalarla beraber edebiyat ve antropoloji; ilkin yöntem sonra da metinsellik ardından da antropolojinin gittikçe gelişen kurmaca ilgisi dolayısıyla iyice yakınlaşır. Aynı epistemolojik temelden hareket etmese de antropoloji ve edebiyatın birlikteliği aslında disiplinin kuruluş yıllarında da dillendirilir. James Clifford, Amerikan antropolojisi ekolünden gelen Margaret Mead, Edward Sapir ve Ruth Benedict’in kendilerini hem antropolog hem de edebiyatçı olarak gördüklerinden bahseder (1986a, s. 3). Ancak Barthes’in aksine, yorumların çokluğundan değil, gerçekliğin tek, dışsal ve nesnel biçimde saptanabilecek olması yolundaki ontolojik ve epistemolojik kabullerine bağlı olarak yazarını da ölü kabul eden antropolojide, “bilimselliği zedelediği” iddiasıyla edebiyatın etkileri, “metin” tartışmaları başlayana kadar disiplinden dışlanır. Zira pozitivist düşünceye göre, “tek” olan nesnelliğe tecrübenin, dolayısıyla da duyguların karışması, bir başka ifadeyle beşeriyetin bulaşması, bulgulardaki saflığın yitirildiğine ve bilimsel kalitenin düşürüldüğüne işaret eder.

Bu tartışmaların ikinci boyutu da alegori kavramı ile önceden “öznel” ve “nesnel” olarak ayrıştırılan metin türlerinin birleştirilmesidir. Bu bakışın dolaylı yoldan bir yansımasını, post kolonyal edebiyata duyulan merakta yakalayabiliriz. Bu bağlamda antropolojideki; “etnografi” olmaksızın salt edebiyat vasıtasıyla toplumlar hakkında bilgi edinilebileceği yolundaki akıl yürütme eğilimi, edebiyata ve metinselliğe olan ilgiyi açığa vurması sebebiyle dikkate değerdir. Bu bölgelerdeki değişimi, gelenekleri takip edebilmek için “yerelin edebiyatı” üzerine çalışmalar yapıyordu. Bu bağlamda yerel edebiyatçıların bir çeşit etnograf olarak kabul edildiğini söyleyebiliriz. Ancak yine de Batı edebiyatını antropolojik araştırmanın konusu yapmayacak kadar “Batı” ve “öteki” arasındaki sınırlar da belirliydi. Genelde edebiyat, antropolojik bir alan olarak imlenmiyordu. Ancak yukarıda da bahsi geçen “metinselliğe dönüş” ile birlikte “katılımlı gözlemden, gözlemlenen katılıma” dair yönelim, öyküleyici etnografinin doğuşuna yol açar (Tedlock, 1991). Bir tarafta “ötekini” anlatan etnografi, diğer tarafta alan anılarına dayanan özel notlar, günlükler, romanlar vardır. Nesnel ve öznel olarak ayrıştırılmış etnografik yazında bir paradigma değişimi gerçekleşir; ikisini de araştırmanın bir parçası olarak görüp bir arada anlatma çabası başlar. Clifford (1986b), etnografinin içerik ve biçim açısından “alegorikliğine” dikkat çekerek onun aynı zamanda edebî bir performansa da

dönüştüğünü söyler. Alegori, geniş anlamda, bir hayat tecrübesinin daha iyi anlaşılabilmesi için çarpıcı bir metaforik anlatıma başvurulması manasına gelir. “Bir tecrübenin metinleştirilmesi” anlamında etnografi kavramından yola çıkan Clifford, Marjorie Shostak’ın *Nisa / Bir !Kung Kadınının Yaşamı Ve Sözleri* (1981) etnografisini bir alegori örneği olarak ele alır. Nisa, Afrika’nın !Kung San halkına mensup, elli yaşlarında bir kadındır. Shostak çalışmasında, Nisa’nın anlatılarıyla kendi tecrübelerini, gözlemlerini ve soyutlamalarını arka arkaya ekleyerek oluşturduğu bir metinselleştirme stratejisi izler. Kitap bir doğum sahnesiyle açılır, devamında da aile, eş olma, sevgili olma, cinsellik, evlilik, annelik, yaşlanma gibi temalarla devam eder. Feminist hareketin yükselmesiyle kadınlığın yeniden tanımlanmaya çalışıldığı bir zamanda, farklı bir yaşam dünyasının normları içinden ortak kadın tecrübelerini Nisa’nın öyküsü vasıtasıyla ortaya koyan Shostak’ın bu çalışması, Clifford’a göre kadınlığın feminist alegorisidir. Yine benzer şekilde E. Evans-Pritchard’ın düzenli bir anarşi halini anlattığı *The Nuer* (1940) etnografisi de Anglosakson halk demokrasisi modelini yeniden düşündüren politik bir alegori olarak okunabilir.

Bilginin doğrudan kaynağına yönelerek kişisel tecrübelerle oluşturulan, literatürde post modern antropoloji olarak nitelendirilen bu yaklaşımla birlikte günümüze doğru gelindiğinde, edebiyat ile etnografi arasındaki sınırlar hayli bulanıklaşır. Konu, salt etnografinin poetikası bağlamında “edebîlik” değildir. Gerçekliği, soyutlamalar şeklinde değil de tecrübeler biçiminde dile getiren edebiyatın, doğrudan kendisi de artık antropoloji açısından değerli bir kaynak olarak görülür. Postkolonyal edebiyattan, bir bütün olarak “edebiyatı” içine alan bakışa doğru bu eğilim ile birlikte edebiyat, insanın çeşitliliklerinin yakalanabileceği bir ortam olarak antropolojik ilgiye konu olur. Ancak edebiyat ile ilgili tartışmalara geçmeden, etnografinin düşünsel temellerine ışık tutması nedeniyle “temsil krizi” bağlamında “metinselliğe dönüş” kavramına ve farklı metinselleştirme tiplerine dair tartışmaları biraz daha derinleştirmek istiyoruz.

Temsil Krizi ve Metinselliğe Dönüş

Sosyal bilimlerin tarihi anlatılırken, o ana dek yapılmış olan tartışmaları yeniden sorunsallaştırma ihtiyacıyla kültürel, anlatısal, uzamsal ya da yorumsamacı olana dönüş diye ifade edilen bir seri kırılma ya da kopuştan söz edilir. “Metinselliğe dönüş” ifadesi de terminoloji yükü hayli fazla olan sosyal bilimler içerisinde benzer bir kaygı ile kullanılır ve diğer dönüşlerde de olduğu gibi bu da felsefi kökenleri bağlamında yeni değildir. Bu bağlamda da yirminci yüzyılın son çeyreğindeki sosyal bilim tartışmalarından birinin merkezinde “temsil

krizi” yer alır. Burada geçen “*dönüşler ve krizler* arasında bir kronolojik sıralama yapılabilir mi?” sorusu ise yeni bir kriz için yeterli sebep olabilir gibi duruyor.

Temsil krizi olarak ifade edilen bu tartışma daha çok edebiyat, sanat, medya, felsefe ve semiyotik alanlarında karşımıza çıkmakta ve genel olarak şu çerçevelerde ilerlemekte: modern edebiyat ve sanatta göndergenin kaybı ve hatta temsilin olanaksız bir fikir ya da kavram olduğu; medyada referans verilen gerçeklikten uzaklaşma; dilin bütünselliğini yitirerek parçalandığı; söylemin yok oluşu; siyasal alanda özellikle de politik söylemdeki doğruluk krizi ya da söylemin temsil ettikleri ile olgular ve olayların bunlarla uyuşmuyor olması. Elbette bu liste bir diğerini peşine katan başka kavramlarla da uzatılabilir. Türkçe’ye “hakikat ötesi” ya da “hakikat sonrası” gibi farklı anlamlara gelebilecek biçimlerde çevrilen *post-truth* da bunlardan biridir. Bu kavram üzerinde çok durmayacağız ama sosyal bilimlerin devamlılığını sağlamak için, süre giden on yıllık dilimler içinde mütemadiyen yeni krizlerle birlikte yeni dönüşler yaratıp “trend topic”ler ortaya koyduğu da bir gerçek. Lyotard (2013), temsilin muğlak hale gelmesinden ziyade gerçekliğin kaybı konusuna; Baudrillard (2014), orijinalin kendisinin bir kopyaya dönüştüğü bir dünyada yaşamakta olduğumuzu, göndergeleri olmayan kodlar ve boş işaretlerden oluşan bir dünyada tüm tarihin bir simülakraya dönüştürüldüğüne işaret etmişti. Temsil, içerdiği zihinsel işlem ve temsil edilen, referans verilen ya da işaret edilen arasındaki ilişkinin doğası nedeniyle de fenomenoloji ve semiyotik içerisinde de semboller, indeksler anlamlandırma zinciri ya da semiosis ve nihayet anlamın ertelenmesi gibi tartışmalarda da temel kavramdı. Özetle, sosyal bilimler ve insan bilimleri içerisinde yer alan her disiplinin bu kriz kavramından kendine uygun biçimde beslendiğini söylemek mümkündür.

Antropoloji özelinde ise zaten disiplinin kuruluşuna dair kendine özgü sorunlar mevcuttu. Bu sorunlar, nesnelere farklı olan tartışmaların aynı ontolojik kabullerle bir arada yürütülmeye çalışılmasından, alan çalışmasının niteliğine ve tarihsel kökenleri açısından farklı kültürleri ötekileştiren bir yaklaşıma varana dek uzanıyordu. Doğa bilimlerinin yöntemlerinden beslenen biyolojik antropoloji ile tin bilimlerine yakın sosyal antropolojinin birlikte kurumsallaşmasının yarattığı uyumsuzluk zaten başlı başına disiplin içinde bir kriz kaynağıydı. Ancak alana dair teşhisi, dünyanın genel konjonktüründen de yola çıkarak 1986’da Marcus ve Fischer koydu. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonraki düşünsel eğilimlerle başlayan, hemen her alanda “meta-anlatıların” meşruiyetini yitirdiği iddiası (Lyotard, 2013) ve kanıksanmış, olağan paradigmalara dair güvensizlikten beslenen, gerçekliğin tasviri için kullanılacak araçların yeterliliğine kadar uzanan sorgulamalar, Marcus ve Fischer’in (2013, s. 47) deyimiyle, insan bilimlerinde bir “temsil krizine” neden olmuştur. Antropoloji disiplininde de “temsil krizi”ne dair tartışmalar, epistemoloji, yöntem ve söylemsel temsil biçimlerine odaklanır. Bir başka

ifadeyle, saha araştırmaları ve metin üzerinedirler. Temsil ilişkilerinin siyaseti, “alan” kavramının içeriği, etnografinin zamansallığı, nesnellıği, öznelliği, konumlanma sorunsalı, bağlamsallık ve metin yazımının problematiği bu çerçevede tartışılan konular arasındadır. Etnografik alan çalışmasının sonunda ortaya çıkan dil, elbette ki temsil kavramına eleştirel bir gözle bakmadığımızda, bir başka ifadeyle bir temsiliyetin mümkün olduğunu önceden kabul ettiğimizde, doğa bilimlerinin yönteminden beslenen sosyal bilimlerin diline hiç de yakın görülmez. Doğrulanabilirlik, güvenilirlik, test edilebilirlik, rapor dili, resmi ifadeler, sayısallaştırılabilir olma gibi özelliklerden yoksundur ve dahası çok anlamlılık, alegorik olmak, edebİ üsluba yatkınlık gibi bir dizi eleştiriyle de karşı karşıyadır. Oysa etnografik alan çalışması boyunca döngüsel olarak ilerleyen ve her defasında yeniden inşa edilen etnografik metnin doğa bilimlerinin dili içerisinden kurulması imknsızdır.

Öte yandan “alan” kavramının da bir hayli tartışmaya yol açan imaları bulunmaktadır. Gupta ve Ferguson (1997) da bu bağlamda alan kavramının nasıl dönüştüğünü inceleyen bir çalışma ortaya koyarlar ve ilkin antropoloji disiplini içindeki önemine dikkat ekerler. Kişiyi “gerçek” etnograf yapanın da sosyal antropolojiyi diğer disiplinlerden ayıranın da hep “alan” olduğunun varsayılmasından hareket eden yazarlar, bu tip bir alan kavramsallaştırmasının epey sıkıntılı olduğunu ifade ederler. Zira “alan” düşüncesinin disipline girmesindeki akıl yürütme de sınırlı bir bölgede yaşayan ve ilkel olduğu düşünülen insanın ve bu insanın vresiyle ilişkilerinin “oraya giderek” incelenebileceği fikrinden kaynaklanır; kültürlenmiş ama hala doğaya yakın, tarımsal, pastoral hatta vahşi olanın kültür alanına giderek sahaya çıkmak. Bu haliyle alan çalışması, orada bir yerde gözlemlenip yazılmak için beklediği varsayılan yerel kültürleri, bölgesel sabit toplulukları içeren bir alan tahayyülüne işaret eder. Oysa artık mobil, küreselleşmiş bir dünya var ve bugün, homojen olduğunu varsayabileceğimiz toplulukların mevcut olmadığını, dahası insanların uzamsal bağlarının da bir o kadar tartışmalı olduğunu düşünüyoruz.

Diğer taraftan mevcut alan kavramının uzam haricindeki bir diğer iması da zamana dairdir. Malinowski’den bu yana alanda uzun süre geçirmek, alan çalışmasına içkin hale gelmiştir. Alan kavramının zamana ve mekna dair bu işaret ettikleriyle beraber kavram aynı zamanda bölgesel bir anlam da kazanmaktadır. Zira “İslami dünya”, “Güney Asya” gibi “kültür alanı” olduğu varsayılan kavramlar da uzun süre zaman geçirerek tanınan topluluklar ve bunları sabitleyen bir bakış vasıtasıyla ortaya çıkmıştır. Hatta zamanla bu uzamlar, antropolojinin alt alanları tarafından da işaretlenir hale gelmiştir; örneğin uzun süredir, siyasal antropoloji alışanlar Afrika’ya, din antropolojisi alışanlar Hindistan’a gitmektedir. Özetle Gupta ve Ferguson alan kavramının; bir kültür alanı oluşturması, toplulukları sabitlemesi, “evden” ayrı

bir yeri işaret etmesi, saflık derecesine göre bir hiyerarşiye yerleştirilmesi ve verinin toplandığı yer ile yazıldığı yerin ayrı olması bağlamında ima ettiklerine dair bir sorgulamaya girişmişlerdir.

Alan kavramı sorgulamasının yanı sıra bu dönemde, metin üretiminin de bizzat kendisinin üzerinde durulması, etnografinin basitçe bir topluluğu kayda almaktan öteye uzanan bir iş olduğunu bize gösterir. Etnografide kullanılan metinselleştirme pratiklerinin mutlak surette stratejiler içerdiğinin ve bunun da bir tür politika, retorik ve poetika olduğunun kavranması neticesinde 1980’lerden itibaren, üretilen metnin felsefi, politik, tarihî sonuçları konusunda daha hassas ve dikkatli olunması gerektiği antropolojik çalışmaların merkezindeki meseledir. Küreselleşme, dünyadaki yeni iktisadi, politik süreçler ve yeni failerle birlikte derinden etkilenen ilişkilerin yanı sıra 1960’ların siyasal ortamının da etkisiyle oluşan özeleştirinin neden olduğu kuramsal eğilimler, antropolojide de deneysel yeni yazı biçimlerinin ortaya çıkmasına imkân vermiştir. Bu hususta verilebilecek örneklerden biri, geçmişte epeyce ses getiren ancak şimdilerde “uydurma” olarak kabul edilen Carlos Castaneda’nın çalışmalarıdır. Castaneda, bir şamanın yönlendirmesi ve bir tür halüsinojen olan peyote⁴ etkisiyle yaşadığı tecrübeleri ve geçirdiği dönüşümleri, *Don Juan’ın Öğretileri* (1968) ile başlayan, on iki ciltlik bir kitap serisinde anlatır. Yazarın doğrudan dâhil olduğu bir metin yaratmış olması açısından Castaneda’nın, hayli deneysel bir girişimde bulunduğunu söyleyebiliriz. 1950’lerde bir benzerini Aldous Huxley *Algı Kapıları*’nda yapmıştı. Huxley de aldığı meskalin⁵ etkisiyle kendini, farklı türden gerçeklikleri algılamaya açmış ve bu tecrübelerini anlatan öyküleyici bir metin kaleme almıştı. Huxley’in bu metni edebiyat içinde eleştirel ya da deneysel bir tür olarak kabul görebilirken, hangi tür yazı stratejisinin meşru olduğu, bilimsel protokolüne içkin olan antropoloji geleneğinde ise Castaneda’nın yazdıkları farklı tartışmalara neden olur. Kendisi bu etnografiyle doktora derecesi almış olsa da ilerleyen yıllarda “sahtekâr” olduğu gerekçesiyle akademik çevrelerden uzaklaştırılır. Castaneda’nın söylediklerinin gerçek olup olmaması bir yana, en başta seçtiği metinselleştirme stratejisi yüzünden yazdıkları bilimsel bir etnografi olarak kabul görmez. Ancak Deleuze ve Guattari’nin de vurguladığı gibi (1987, s. 161) konu Don Juan’ın varlığı ya da yokluğu değildi, hatta bunun hiçbir önemi yoktu. Deleuze ve Guattari (1987, s. 162), bilakis bu yazıların, etnografik bir çalışma olmasındansa senkretik olmasının, şamanlığın kabul töreni olduğu varsayılmasındansa bir deneyin protokolü olarak görülmesinin daha iyi olduğunu söylerler. Zira bu metinlerin asıl değeri, okuyucunun algısal düzenini değiştirme kapasitesinde yatmaktaydı; “*Bir Başka*

⁴ Halüsinojenik etkisi olan bir tür kaktüs.

⁵ Bir tür halüsinojen

*Gerçeklik*⁶ olabilmemesinin imkânlarını akla getiriyordu. Elbette farklı türden yazı girişimi anlamında tek örnek Castaneda değildi, misal Lévi-Strauss'un *Hüzünlü Dönenceler*'i de (1955), Laura Bohannon'ın (Elenore Smith Bowen) *Return to Laughter*'ı da (1954) etnografik tecrübeyi metne dâhil eden deneysel yazılardı. Hatta *Return to Laughter*, yukarıda da bahsedildiği üzere doğrudan roman tarzında yazılmıştı. Tüm bu metinsel yenilikler, öncesinde sesi duyulmayan yazarı özne konumuna getirmesi ve etnografin konumunu okur açısından sorunsallaştırması bağlamında önemli teşebbüslerdi. 1970'ler ve 1980'lerde edebî eleştiri ve yorumlama alanındaki kuramsal gelişmeler, yeni yazım tarzlarının meydana getirdiği epistemolojik tartışmalar, bilginin elde edilmesine dair yeni yollar ve tüm bunların ışığında da etnografinin retoriğinin yeniden düşünülmesi, disiplini ilham verici bir görüş olarak "antropoloji retoriğinin edebî farkındalığı" üzerine düşünmeye itmiştir (Marcus ve Fischer, 2013, s. 44).

Hem bu argümanın arka planını oluşturan hem de etnografi ile edebiyat arasındaki patikaların belirmesinde antropolojiyi hayli derinden etkilemiş "semiyotik devrimden" burada özellikle söz etmek gerekir. Scholte'ye göre (1987, s. 34) "Semiyotik devrim" antropolojik ilgiyi, yalnızca anlatı yapısına ya da retorik araçlara odaklanmaktan dilin, etnografik analiz ve açıklama üzerindeki kurucu etkilerine kaydırır. Dolayısıyla artık antropologlar görünür, bilinir bir dünyayı anlamak ve betimlemekle ilgili temel bir ilke, temel bir söylem aramaya çalışmazlar. Yapılan iş daha ziyade çoklu evrenlerle, anlamlı olabilecek muhtelif ve muhtemel dünyaları ifade edebilen, aydınatabilen deneysel girişimlerde bulunmaktadır. Metni merkeze alan bu soruşturmanın sonucunda, antropolojik imgelerin, yaratılan "kısmi gerçeklikler" (Clifford, 1986a) olduğu fikri, yaşanan paradigma değişimine işaret eder. Böylece yalnızca gerçekliğin temsili bağlamında değil, "kısmi gerçekliği" inşa eden anlamında dilin ön plana çıktığı bir eksenden konuşulmaya başlandığını söyleyebiliriz. Scholte (1987, s. 35), bu semiyotik devrimin antropoloji açısından birbirinin içinden geçen birçok sonucu olduğundan bahseder. Bu yeni eksen ilkin, feminist ve eleştirel antropoloji ile birlikte tetiklenen, gözlemsel ve ampirik metodolojiden, iletişimsel ve diyalojik bir epistemolojiye kaymayı ifade eden bir "metinselliğe dönüş"ü gerçekleştirir. Çok sesli bir dünyayı tecrübe etmenin poetik bir yolu olarak metinselliğe dönüş, bir nevi temsil krizinden kurtulmanın reçetesidir. Scholte'ye göre bu yeni diyalojik epistemolojide etnografik bakışın, anlamlı seslere ve öznelerarası anlayışın yapısına odaklanmasının görünenden fazla neticesi olmuştur: antropolojik temsil, praksis ve üretim tartışmaları; anlama, tecrübe etme ve yorumlamanın diyalektik ve analitik modları tartışmaları; benlik, öteki ve öznelerarasılığın doğası arasındaki ilişki tartışmaları; bilim, iktidar, işbirliği

---

⁶ Castaneda, C. (1971). *A Separate Reality*, New York: Pocket Books.

tartışmaları; konuşma, dinleme, yazma tartışmaları; nesnellik, görecelik ve etnosentrizm tartışmaları; meşruiyet, otorite ve hakikat tartışmaları; toplumsal eleştiri ve politik pratik tartışmaları.

Tüm bu tartışmalarla beraber disiplinlerarası yaklaşımın da etkileriyle, antropolojiyi edebiyata, felsefeye, tarihe, ekonomi politiğe bağlayan yeni patikalar belirir. Bu hususta yapılmış önemli çalışmalardan biri de anlam probleminin bir parçası olarak etnografik yazı, süreç, inşa, betimleme, otorite ve meşruiyetin, metinsel ve poetik meselelerini ele alan, Clifford ve Marcus'un çok ses getiren derlemesi *Writing Culture*'dır (1986). Ancak ona geçmeden önce, disiplinlerarası yaklaşım bağlamında Geertz'in 1980 yılında yayımlanan "Bulanık Tarzlar" (2007) makalesinden kısaca bahsetmek gerekir. Geertz bu çalışmasında, sosyal bilimlerde metin, oyun, drama... vb. kavramların birbirine karıştığını ve bunun da "insan deneyiminin malzemesini ayırt etmeye çalışan" (2007, s. 34) kurgu tarzlarını istikrarsızlaştırarak, bulanıklaştırarak toplumsal düşüncenin yeniden biçimlenmesine yol açtığını söyler. Bu bulanık tarzları, pejoratif ve ironik diyebileceğimiz bir üslupla şöyle ifade eder:

"Bunlar, edebi eleştiriye benzeyen felsefi araştırmalar (Beckett veya Thoreau üstüne yazan Stanley Cavell, Flaubert üstüne yazan Sartre'ı düşünün), edebi morceaux'ya benzeyen bilimsel tartışmalar (Lewis Thomas, Loren Eiseley), ruhsuz ampirik gözlemler gibi sunulan Barok fanteziler (Borges, Barthelme), denklemler, tablolar ve mahkeme ifadelerini içeren tarihler (Fogel ve Engerman, Le Roi Ladurie), gerçek itiraflar gibi anlaşılan belgeseller (Mailer), etnografi pozu takınan meseller (Castaneda), seyahatname gibi kurgulanan kuramsal risaleler (Lévi-Strauss), tarih yazıcılığı araştırması gibi ortaya konan ideolojik savlar (Edward Said), siyasal sistem gibi yapılandırılan epistemolojik çalışmalar (Paul Feyerabend), kişisel anı kılığında metodolojik polemiklerdir (James Watson) (...) insan artık nazımla yazılmış kuantum teorisi veya cebirle yazılmış biyografi bekliyor." (Geertz, 2007, s. 31-32)

İhtiyatlı bir yaklaşımla disiplinler arasındaki eğilimi tespit etmeye çalışan Geertz, -her ne kadar pejoratif desek de- ilerleyen sayfalarda aslında bu durumu yargılamadığını söyler (2007, s. 45). İnsanların işe yarar analogiler kurmaya çalışmasının, akıl yürütme araçlarıyla ya da bu araçların değişimiyle ilgili anlamlı bir bilgi olduğuna dikkat çeker: Bir zamanlar organizmaya ya da makineye benzetilen toplum, şimdi de metne ya da tiyatroya benzetiliyordur o kadar (Geertz, 2007, s. 35). Bu bağlamda *Writing Culture* da Batı düşüncesindeki önemli bir değişikliği, antropolojideki metinselliğe dönüş kavramı etrafında yansıtır. Zira artık "etnografi" kavramı, "ahlakî, ideolojik ve kozmolojik açıklamalar yaparak gerçek kültürel olayları tanımlayan güçlü hikâyeler tarafından öykülendirilmiş bir performans" (Clifford, 1986b, s. 98)

olarak görülmeye başlanır. “Postmodern etnografi” denilen bu yeni metinleştirme stratejisi, tanımlayıcı olmaktan ziyade “anımsatan” olarak kabul edilir (Scholte, 1987, s. 41). Geertz *Kültürlerin Yorumlanması*’nda, “antropolojik yazıların kendileri birer yorumdur, hem de ikinci ya da üçüncü elden” (2010, s. 30) diyen yorumsamacı ifadesiyle antropolojide postmodern görüşün temellerini atar. Bir başka deyişle, her bir etnografik girişim yorumların üzerine yorum, yani metinlerin üzerine metindir. Ardından Clifford ise etnografiyi, biçim ve içerik olarak “alegorik” bulduğunu belirtir (1986b, s. 98). Anımsatan olarak kabul edilen bu yeni tanımıyla etnografi, çok sesli, uzlaşımsal, yönelimsel ve diyalektik bir anlayışla, yazarın da okurun da zihnindeki müşterek olduğu varsayılan muhtemel dünyaları ortaya çıkarma niyetindedir. Tüm bunların ışığında gerçekleşen metinselliğe dönüşte gündeme gelen konuların odak noktaları; farklı anlatı yapıları, çoklu mecazlar, farklı retorikler ve heterojen alegorilerdir (Scholte, 1987, s. 44). Postmodern antropolojinin manifestosu olarak görülen *Writing Culture*’a yazdığı son sözde Marcus (1986), etnografinin edebiyatla birlikte düşünülmesinin, onu önceki gizeminden arındırdığına dikkat çeker. Bir başka ifadeyle, antropoloji artık “mistik, egzotik bir öteki” imgesiyle meşgul olmaktan ziyade “bir kültürü yazmanın nasıl bir şey olduğu” üzerinde durarak etnografinin gizini açıyordu.

Antropolojinin Nesnesi Olarak Edebiyat

Antropolojide yaşanan “metinselliğe dönüşün” bir diğer önemli sonucu da metne bakışta açılımlar sağlayarak, etnografinin edebiyatla ayrılmaz bir birlikteliği olduğunu literatüre sokmasıdır. Metinselliğe dönüş öncelikle, etnografik çalışmanın dolaylı sonuçunun mutlak bir etnografi metni olmadığını, anlatı için farklı metinleştirme stratejilerinin izlenebileceğini bize gösterir. Dahası antropolojinin, edebiyatla ilişkili yeni ortamlar görmesinin, nesnesini yeniden inşa edebilmesinin yolunu açar. Tüm bu yaşanan temsil krizi ve peşi sıra gelen tartışmalar ve neticesinde de gerçekleşen metinselliğe dönüşün açtığı kapıdan geçerek, edebiyat ve antropolojinin birlikteliğini üç alanda inceleyebiliriz. Wiles’ın (2018, s. 2) bu hususta yaptığı ayrıma göre birincisi, edebî metinlerin “etnografik kaynak materyal” olarak kullanımınıdır. Bu tip çalışmalarda daha çok yoksulların gündelik ve sıradan hayatının tecrübelerini anlatan klasik, toplumsal gerçekçi romanlar kaynak olarak kullanılır. Bir tür, tarih yazımına katkı olarak görülebilecek bir yaklaşımdır.

İkincisi, etnografi yazmanın edebî tarzlarıdır (Wiles, 2018, s. 2). Konusu, geleneksel etnografik yapıların yıkılmasından metaforik dil kullanımına ve etnografi olarak kurmacanın

üretimine kadar uzanır. Bu şekilde etnografinin poetikasına odaklanmak, bir yandan antropoloğa bir hikâye anlatıcısı olarak bakmayı işaret ederken diğer yandan “toplumcu gerçekçi roman”ın da ötesine geçerek edebiyatın topyekûn antropolojinin kapsamına dâhil edilmesinin yolunu açar. Bu hususta örneğin Çehov, bir sürgün yeri olan Sahalin Adası’na yaptığı seyahatini ve gözlemlerini anlattığı *Sahalin Adası* eseri ile, Narayan için (2016) etnografik hikâye anlatıcılığı konusunda bir esin kaynağıdır. Benzer bir şekilde Eduardo P. Archetti, Philip Roth’u toplumsal cinsiyet konusunda parlak bir etnograf olarak görürken, Oscar Hemer, J. M. Coetzee’yi etnografik kurmaca yazarı olarak kabul eder (Wiles, 2018, s. 8-9). Bu bakışla birlikte duyguları, ampirik gerçeklikler içine alan edebî yazının, antropolojik değeri ön plana çıkar. Tabi ki karşıt görüşler de vardır. Örneğin Eriksen, daha klasik bir pozisyon olarak, “yaratıcı yazma tekniklerine bu düşkünlüğün” akademik meşruiyeti sarstığını iddia eder (Wiles, 2018, s. 9).

Üçüncüsü, bir konu olarak edebî kültür ve üretim pratiklerinin antropolojik olarak incelenmesidir (Wiles, 2018, s. 11). Edebiyat ve antropolojinin bu tür bir beraberliğinde genellikle, performans çalışmalarıyla kesişen biçimde geleneksel ya da sözlü edebî eserlere odaklanılır. Victor Turner, Jack Goody, Ruth Finnegan gibi isimlerin yaptığı araştırmalar bu alanlara örnek oluşturur. Öte yandan nesnemizi daha net ortaya koyabilmek için edebiyat ile antropolojinin birlikteliği tartışmasını bu hususta biraz daha derinleştirmemiz gerekir. Edebiyatın kapasitesine, çeşitlilik ve ayrılık hissi; insani durumlara, farklılıklara, “olağandışılığa” ve tecrübenin özgünlüğüne tanıklık etme duygusu içkindir (Rapport, 2016, s. 215). Bunun yanı sıra antropoloji açısından edebî metinler; soyutlamadan ziyade tecrübenin dilini kullanmasından kaynaklanan, “geleneksel”, “bilimsel” antropolojik dilde rastlanmayan “beşerî bir temasa” sahip olması nedeniyle verimli bir kaynaktır. Tam da bu tecrübe dilinin dokunuşu sayesinde romanlar, verili kabul edilen sosyal normlara dair hayal gücü vasıtasıyla eleştirel bir duruşu teşvik eder. Marcus ve Fischer da (2013, s. 163) etnografik anlatıların “gizli gündeminin kültür eleştirisi olduğunu” belirtir. Bu bağlamda antropoloji ve edebiyatın benzer bir hedefe sahip olduğunu söyleyebiliriz. Edebiyat da aslında antropolojinin bu “gizli gündemini” vadeder. Antropoloji ve edebiyat arasında yakalanan bu ortaklık Clifford’ın (1981) sürrealizm ile etnografi arasında kurduğu paralelliği akla getirir. O da sürrealizmi etnografinin gizli ortağı olarak görür. Kültür ve normlarını, gayri tabii düzenlemeler olarak kabul ederek diğer olası düzenlemelerle karşılaştırılabilir olarak görmek etnografik tutum için çok önemlidir. İnsanların dünyayı ele alış tarzlarındaki farklılığa işaret eden ve “kültürel görecilik” diye bilinen bu gerçeklik sorgulamasını, sürrealizm de derin bir şekilde yapar. Clifford’a göre “öteki” artık, kültürel görecilik sayesinde, “insan alternatifleri” olarak görünür. Herhangi bir gerçekliğin

olduğu yerde başka gerçeklikler de vardır; işte bu sürrealizm ile etnografinin paylaştığı ironik bir durumdur.

Cohen (2013, s. 2-3), kurmacayı antropolojik metin olarak kullanmayı şöyle gerekçelendirir: insan doğasının şekil alabilen boyutları aydınlatılır ve toplumda yaptığı gözlemleri, araştırmaları, öz farkındalık ve poetikle birleştiren yorumlarıyla yazar, geleneksel etnografik yöntemle araştırılabilen ya da araştırılamayan toplum ya da topluluklar hakkında zengin bir kaynak sağlar. Marksist eleştirmen Raymond Williams'ın (1990) “duygu yapıları” kavramını bu bağlamda okumak mümkündür. Williams (1990, s. 102), geçmişin özününün hareket halinde olduğunu söyler ve “yaşantıların bitmiş ürünlere dönüştürülmesi”ni insan etkinliğini anlamadaki en büyük engel olarak görür. Ona göre sanat da sanatın ürünleri de geçmiş zamanda değil, her koşulda bugün içinde bir oluşu imler. Bu hareket halindeki öz, şimdiki zamanda, genel olanı tikele, tikel olanı genele dönüştürebilme potansiyeline sahiptir. *Kişisel olanı* şimdiki zamana ve hâlihazırda yapılandırılmış kabul edilen *toplumsal olanı* da geçmişe ait görmez. Bir başka ifadeyle kişisel ve toplumsal olanı kavrayışı dikotomik değildir. Zira Williams'a göre (1990, s. 105), bu eş zamanlılık ve dönüşüm kapasitesi nedeniyle kişisel olan özünde toplumsaldır, toplumsal olan da kişiseldir. Dolayısıyla toplumsal değişimler esasında “duygu yapıları”ndaki değişimlerdir. Duygu ve düşünce birbirine karşı değildir, bilakis “hissedilen biçimiyle düşünce ve düşünce olarak duygu” süreç halinde toplumsal bir tecrübedir. Nitekim Williams “duygu yapısı” kavramını, sanat ve edebiyatla bağlantılı metodolojik bir varsayım olarak ortaya koyar: “Gerçekçi yazımın başlıca kaygısı olarak zengin şekilde tasvir edilmiş gündelik yaşam tecrübelerinin daha geniş sistemler ve ince ideolojik ifadelerle birlikte vurgulanması”, tecrübenin doğası gereği toplumsal olanın, dil, duygular ve hayal dünyasına çok yönlü bir biçimde yansımalarıdır (Marcus ve Fischer 2013, s. 126).

Bu bakışta antropolojik ilgi toplumsal gerçekçi klasik romanlara yönelirken, kurmaca ve etnografinin giderek genişleyen ilişkisi bağlamında Helena Wulff (2013), “etnografikurgu” (*ethnografiction*)⁷ kavramı çerçevesinde çağdaş İrlanda edebiyatını inceler. Etnografinin kişisel ve imgesel bir araç olduğunu söyleyen Marcus ve Fischer (2013, s. 62), etnografın kendine has bir perspektifle araştırma yaptığını ve yazdığını belirtir. Etnografi, yakından gözlenen bir yaşam dünyasının ya da bir kısmi gerçekliğin, kendine has perspektifle “eksiksiz resmini çizmek” (Marcus ve Fischer, 2013, s. 63) ve bunu da metin dolayımıyla yaparsa, bu tanım etnografi titizliğiyle çalışılmış romanları da birer etnografi olarak ele alabilmeyi olanaklı hale getirmektedir. Bu bağlamıyla edebiyatı da yakından gözlemlenen bir yaşam dünyasının aktarım

⁷ Wulff “ethnografiction” kelimesini, “etnografi”nin İngilizce karşılığı olan “ethnography” ile yine İngilizce “kurgu, hayal ürünü, kurmaca” anlamlarına gelen “fiction”ı birleştirerek türetmiştir.

aracı olarak görebiliriz. Wulff da “etnografikurgu” kavramıyla bir kurmaca yazmak için etnografik gözlemler, mülakatlar ve arşiv çalışmaları aracılığıyla hazırlanmayı, buradan edinilen tecrübelerin ve bilgilerin de bir kurgu içinde öykülenmesini kasteder (Wulff, 2013, s. 205). Hikâyeler genellikle gerçek birkaç insan ve olaya dayanır. Ancak etnografinin aksine zaman ve mekân kurgu içinde serbestçe hareket edebilir. Bir antropoloğun tanımlayacağı nitelikte, bir toplum ya da topluluk hakkında bilgi verebilen bir türdür “etnografikurgu”, ancak antropolojik bir anlayış içinde daha geniş teorik bir çerçevede bağlamsallaştırılması gerekir (Wulff, 2013, s. 217). Tarihsel ve sosyolojik bilginin tıpkı etnografide olduğu gibi kurmaca yazmak için de önemli olduğunu belirtir. “Etnografikurgu” diye hibrit yeni bir yazım türü tanımlayan Wulff, “etnografik eser ile kurmaca eser” ve “kurmaca ile gerçeklik” arasındaki ilişkiyi yeniden kurmaya çalışır. Kurmaca ve etnografiyi iki ayrı tür olarak gören bakışı yadsır. Hakikatin daha güçlü bir şekilde ifade edilebilmesi için onları karşılıklı etkileşim içine sokmaya çalışır (Stoller, 2015, s. 145). Wulff, etnografi ve kurmaca ilişkisi bağlamında Peter Kloos’un akıl yürütmesini takip eder. Kloos edebiyat yazımının “roman, öykü, şiir”; antropoloji yazımının ise “teorik bir tez, makale ya da deneme” olarak kabaca sınıflandırılmasına karşı çıkar (akt. Wulff, 2013, s. 206). Zira roman ve etnografinin birbirinden apayrı, iki farklı, bağımsız tür olarak bölünmesi, sınırlarının muğlaklığından dolayı çok da kolay değildir. Gerçekliğin sanatsal ve bilimsel temsillerini karşılaştıran Kloos üç sonuç çıkarır: birincisi, iki temsil biçiminin de aslında benzer bilgiyi aktarmasıdır; ikincisi temsillerin, bilim insanlarının sanatsal temsili yanlış olarak reddetmesine öncülük etmesidir; üçüncüsü de sanatsal yorumun bilim insanlarının kaçırdığı verileri göstermesidir (akt. Wulff, 2013, s. 206). “Etnografikurgu” kavramıyla da Wulff, ayrı kabul edilen bu iki türü birleştirmeye çalışır. Böylece etnografi ile edebiyat arasında yakın tarihte bir yeni patika daha belirir.

Sonuç Yerine

Burada en başa dönersek etnografinin, yazarıyla ve metniyle kurduğu ilişkiden hareketle, “bilimden” ziyade edebiyat ile arasında olduğu varsayılan metinsel yakınlığının, doğa bilimleri yöntemlerini sosyal bilimlere uygulayarak işleyen pozitivist paradigmanın ima ettiği bilimselliğin ön kabullerine uygun düşmemesinden kaynaklanan meşru sebepleri olduğunu söyleyebiliriz. Daha kesin bir ifadeyle etnografik anlatının, pozitivist bilimselliğiyle örtüşmeyen bir retoriğe sahip olduğunu şüphesiz dile getirebiliriz. Hakikatin tek, dışsal ve doğal yasalara tabi olması nedeniyle nesnel ve gayrişahsi biçimde açıklanabileceği yolundaki bilim anlayışının ontolojik ve epistemolojik kabullerine bağlı olarak pozitivist söylem de; bütün zamanları ve mekânları kapsayan, evrensel, beşeriyetten bağımsız,

kişiselleştirilmemiş ve bilen-bilinen arasında olduğunu varsaydığı şekilde mesafeli bir dil kullanır. Pozitivist paradigma içinden yazılan metnin, “geçerlilik”, “güvenilirlik”, “doğrulanabilirlik”, “genellenebilirlik”, “nesnellik” gibi terimlerden oluşan ve çok anlamlılığa izin vermeyen bir retorisi vardır. Etnografi ise bu tipte bir bilimsel söyleme sahip diğer metinlerin aksine rapor diliyle değil, tecrübenin diliyle yazılır; gayriresmî ve çok anlamlı bir dil kullanır. Dolayısıyla tanımlayıcı olmaktansa bağlamsallığı öne çıkaran etnografinin; “anlamak”, “anlamlandırmak”, “keşfetmek”, “yorumlamak” gibi kavramlarla olagelen öyküleyici üslubu da edebiyatın retorik ufkuna yakındır.

Bunun yanı sıra “etnografik söylem” dediğimiz şey de bir tecrübeyi, bir anlamlandırmayı, bir yorumu yazmanın yollarıyla ilgili olduğundan, yaşam dünyasına ilişkin süreçleri ve unsurları bu söylem içinde dile getiren, bir tecrübeyi metinleştiren etnografik anlatı da hikâyeler tarafından kurulmuş bir performanstır. Diğer taraftan etnografinin gereği olarak, kaçınılmaz biçimde gerçekliğe dair tarafgir bir yaklaşım sergilediğini bilen araştırmacı artık, anlatısını inşa ederken kendine referans veren bir dil kurmasıyla perspektifinin, konumlanmış bakış açısının çerçevelenmiş doğasını da ifşa ettiğinin farkındadır. Disiplin içinde ya da dışında gerçekleşen tüm bu tartışmaların tarihsel ve kavramsal yüküyle birlikte artık “yaratıcı” ya da “deneysel” denebilecek yeni nesneleştirme girişiminde bulunan çalışmaların, zaman zaman güçlülük de olsa literatürde bir adres bulabildiğini rahatlıkla ifade edebiliriz.

Son olarak belki etnografinin bugünkü durumuna değinerek bitirmeliyiz. Etnografi, sosyal antropolojinin öncülüğünde ortaya çıkmış olsa da klasik şekliyle ya da farklı yorumlarla “yeni” mecralara uyarlanmış biçimleriyle (netnografi, görsel etnografi, otoetnografi... vb.), zaman içinde birçok disiplin tarafından kullanılan nitel bir çalışma yöntemi haline gelmiştir. Dolayısıyla etnografi aracılığıyla kendine özgü bir yer edindiğini düşünen antropolojinin ayrıcalığının da bu bağlamda uzun süredir sorgulanabilir olduğunu söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

- Baudrillard, J. (2014). *Simülakrlar ve Simülasyon*. (Çev: O. Adanır). Ankara: Doğubatu Yayınları.
- Clifford, J. (1981). On Ethnographic Surrealism. *Comparative Studies in Society and History*, Vol.23, No. 4, pp.539-564.
- Clifford, J. (1986a). Partial Truths. (Edited by Clifford, J. and Marcus, G. E.), *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*, Los Angeles: University of California Press.
- Clifford, J. (1986b). On Ethnographic Allegory. (Edited by Clifford, J. and Marcus, G. E.), *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*, Los Angeles: University of California Press.
- Cohen, M. (2013). Introduction: Aspects of the Novel. (Edited by Cohen, M.), *Novel Approaches to Anthropology*, New York City: Lexington Books.

- Deleuze, G. and Guattari, F. (1987). *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*. London: University of Minnesota Press.
- Geertz, C. (2007). *Yerel Bilgi*. (Çev: K. Emiroğlu) Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Geertz, C. (2010). *Kültürlerin Yorumlanması*. (Çev: H. Gür). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Gupta, A. and Ferguson, J. (1997). “Discipline and Practice: The Field as Site, Method, and Location in Anthropology”. *Anthropological Locations: Boundaries and Grounds of a Field Science*, Berkeley: University of California Press, pp. 1-47.
- Lyotard, J. (2013). *Postmodern Durum*. (Çev: İ. Birkan) Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Marcus, G. E. ve Fischer M. M. (2013). *Kültürel Eleştiri Olarak Antropoloji: İnsan Bilimlerinde Deneysel Bir An*. (Çev: B. Cezar) İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Narayan, K. (2016). Chekhov as Ethnographic Muse. (Edited By Wulff, H.), *The Anthropologist as Writer: Genres and Contexts in the Twenty-First Century*, Oxford: Berghahn.
- Okely, J. (1992). Anthropology and Autobiography: Participatory Experience and Embodied Knowledge. (Edited by Okely, J. and Callaway, H.) *Anthropology and Autobiography*, New York: Routledge.
- Rapport, N. (2016). Fiction and Anthropological Understanding: A Cosmopolitan Vision. (Edited By Wulff, H.), *The Anthropologist as Writer: Genres and Contexts in the Twenty-First Century*, Oxford: Berghahn.
- Ricoeur, P. (2002). Metin Modeli: Bir Metin Olarak Anlamli Eylem. Arslan, Hüsamettin (der.), içinde, *Hermeneutik ve Hümaniter Disiplinler* (s.100-125). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Scholte, B. (1987). The Literary Turn in Contemporary Anthropology. *Critique of Anthropology*, Vol. 7, No.1, pp. 33-47.
- Stoller, P. (2015). What Is Literary Anthropology?. *Current Anthropology*, Vol.56, No.1, pp. 144-145.
- Tedlock, B. (1991). From Participant Observation to the Observation of Participation: The Emergence of Narrative Ethnography. *Journal of Anthropological Research*, Vol. 47, No. 1, pp. 69-94.
- Todorov, T. (2014). *Poetikaya Giriş*. (Çev: K. Şahin) İstanbul: Metis Yayınları.
- Wiles, E. (2018). Three Branches of Literary Anthropology: Sources, Styles, Subject Matter. *Ethnography*, Vol. 0, pp. 1-16.
- Williams, R. (1990). *Marksizm ve Edebiyat*. (Çev: E. Tarım) İstanbul: Adam Yayınları.
- Wulff, H. (2013). Ethnografiction and Reality in Contemporary Irish Literature. (Edited by Cohen, M.), *Novel Approaches to Anthropology*, New York City: Lexington Books.